

Pusseltävlingar för de ofödda

Expressens insamling till prenatalforskning 1957–1990

SOLVEIG JÜLICH

Uppsala universitet

Under mer än tre decennier organiserade tidningen Expressen och medicinska forskare en insamlingskampanj för "de ofödda" som kombinerade pusseltävlingar med journalistik. Den samproducerade inte enbart forskningsfinansiering, nyhetsartiklar och medial synlighet utan även centrala begrepp inom reproduktiv hälsa och rättigheter, däribland "det sårbara fostret" och "den gravida riskpatienten". På så sätt kan kampanjen ses som ett historiskt specifikt uttryck för biomedialiseringen i Sverige under 1900-talets senare del.

På en bild i *Expressen* 1972 överlämnar artisten Jokkmokks-Jokke en tusenlapp till Medicinalstyrelsens generaldirektör Arthur Engel (bild 1). Det var varken första eller sista gången som duon skulle uppträda i tidningen. Inte heller var de ensamma om att utföra denna mediala ritual. Ett flertal artister och medicinska företrädare, ofta flankerade av redaktör Carl-Adam Nycop eller någon annan representant från *Expressen*, turades under många år om att överrätta och ta emot en check eller kontant gåva som samlats in via annonspussel för att stödja "de glömda barnen" eller, med en annan formulering, "de ofödda".¹ Insamlingskampanjen har i efterhand beskrivits som en "kuriösitet" i finansieringen av den tidiga prenatalforskningen och diagnostiken kring medfödda

Uppsatsen har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double-blind peer review*.

1. Bilden som beskrivs samt citatet kommer från "Dags igen för ... Pusslet!", *Expressen* (Exp) 4/11 1972. Arthur Engel gav sin återblick på kampanjens två första decennier i "Hälsan före födelsen: Prenatal forskning i Sverige", *Medicinhistorisk årsbok*, suppl. 8 (1981).

Solveig Jülich (f. 1966) är professor i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet. Denna uppsats är en del av forskningsprojektet "Medicin i livets gränsområden: Fosterforskning och framväxten av etisk kontrovers i Sverige", finansierat av Vetenskapsrådet (Dnr 2014-1749).

E-post: solveig.julich@idehist.uu.se

missbildningar och fosterskador.² Men mer anmärkningsvärt är ändå att denna mediering av medicinsk och samhällelig normalitet pågick under en så lång period. Blandningen av nyhetsjournalistik, välgörenhet, underhållning och konsumtion engagerade läsarna i över tre decennier.

Därmed utgör kampanjen ett intressant och tidigare utforskat fenomen att studera i ljuset av både medicin- och mediehistorisk forskning. Uppsatsens syfte är att undersöka *Expressens* insamling för prenatalforskning från 1957 till 1990 i ett biomedialiseringsperspektiv i kombination med historiska kontextualiseringar. Termen "prenatal" betyder "före födelsen" och omfattade inte enbart fostrets utan även den gravida kvinnans hälsa. Genom att analysera tidningsartiklar, medicinska publikationer, statliga utredningar och arkivmaterial visar jag hur kampanjen kopplade samman medicinsk forskning med pressen och andra delar av mediasystemet, samt vad som producerades i denna växelverkande process.³ Vilka aktörer, institutioner, kunskapsfält och kulturella områden länkades ihop? Vilka reklamtekniker, journalistiska metoder och publika tilltal användes? Vilka föreställningar samproducerades kring den reproduktiva och privata sfären men också runt hälsa, sjukdom och funktionshinder samt konsumtion och välfärd? Vilka synsätt på kunskap, kommunikation och deltagande kom till uttryck?⁴ Förutom att *Expressen*-kampanjen undersöks i sig, fungerar den alltså som en lins genom vilken ett större komplex av medicinska och mediala relationer blir synliga liksom historiska skärningspunkter mellan fosterpolitik, kvinnors reproduktiva rättigheter och funktionshindrades rättigheter.⁵

För att kunna undersöka detta komplexa historiska fenomen behövs nya angreppssätt och begrepp. Såväl humanistiska och samhällsvetenskapliga forskare som journalister och kommunikatörer har ofta för-

2. Christian Munthe, *The Moral Roots of Prenatal Diagnosis: Ethical Aspects of the Early Introduction and Presentation of Prenatal Diagnosis in Sweden* (Göteborg 1996) s. 8–9.

3. Efter en genomgång av *Expressen*-artiklar från samtliga år som kampanjen pågick har ett urval gjorts. Arkivkällor och övrigt material redovisas efter hand.

4. Kampanjen engagerade även ett antal konstnärer som 1975–1990 donerade litografier till förmån för den prenatala forskningen. Av utrymmeskäl har denna aspekt av insamlingen inte medtagits i artikeln.

5. Elisabet Björklund & Solveig Jülich (red.), *Rethinking the Public Fetus: Historical Perspectives on the Visual Culture of Pregnancy* (Rochester, NY, under utgivning); Dagmar Herzog, *Unlearning Eugenics: Sexuality, Reproduction and Disability in Post-Nazi Europe* (Madison, Wisconsin 2018); Solveig Jülich & Helena Tinnerholm Ljungberg, "Från medicinskt avfall till rättighetsinnehavare: Framväxten av värdekonflikter kring aborterade foster i Sverige", *Tidskrift för genusvetenskap* 40: 3–4 (2019) s. 33–54.

DAGS IGEN FÖR...

PUSSET!

50 VINNARE VARJE DAG!

I dag är det en riktig glädjelag för alla vänner av Pusslet — för i dag startar 1972 års upplaga av PUSSET i Expressen. Pusslet är som vanligt en meningsfull blandning av lek och allvar.

Som lek är Pusslet en rolig och så där lugnom svår annonspristävling med 50 vinnare varje dag.

Och som allvar är Pusslet en värdefull insamling till den livsviktiga prenatala forskningen (före-födelse-forskningen).

■ 1972 års Pussel är det 27:e i ordningen; hittills har vi under årens lopp delat ut mer än 30 000 vinnare.

Men det finns en annan siffra som säger mer om Pusslets popularitet och betydelse: Under årens lopp har givmilda Expressens-läsare — under senare år med utomordentligt stöd av Odd Falensvärden — pusslat ihop mer än 1,7 MILJONER KRONOR! 1,7 miljoner som överkortade har gått till de forskare som arbetar för att kända fler barn ska få födas friska och välsläppta.

■ 1,7 miljoner kronor hittills — och i år ska vi alla med gemensamma krafter se till att den summan växer sig ändå större.

Därför hoppas vi innerligt att alla ni pusslare också i år ska ge ERT bidrag (eller ändå betyra ERA bidrag) till denna djupt me-

ningsfulla insamling. Det kan vara obegripande svenska frimärken, svenska pengar, eller en utländsk sedel som ni fick över efter utlandsväsen i somras. Alla bidrag, stora som små är lika välkomna. Det är bara så långa frimärket P/antenn/sedelns i kuvertet när ni skickar in ert Pussel-svar.

■ Ert bidrag till Pussel-insamlingen är inte obligatoriskt, och det ökar inte era chanser att vinna. Men icke är det ju så att om ert svar dras som vinst så får ni ju en extra överraskningspresent utöver den ordinarie vinsten om ni bifogat ett bidrag till Pussel-insamlingen. Och det stöder ni genom ert Pussel-bidrag den forskning som så intensivt arbetar för att allt färre och färre barn ska behöva komma till världen med ofta obotliga skador.

■ Notarius publicus Bengt Steuch är som vanligt Pussel-insamlingens officiella kontrollant. Han övervakar dragningen och garanterar att era insända Pusselbidrag överkortade hamnar i rätta händer, nämligen hos Nämnden för stöd åt prenatal forskning med förre generaldirektören i medicinalstyrelsen, Arthur Engel, som ordförande.

■ Årets Pussel-värd heter, som så många gånger tidigare, JOKKMOKKS-JOCKE.

Samlad ett som vi hälsar Jokke välkommen tillbaka i Expressens och Pusslets spalter bugar vi djupt för honom och säger: VÄRMT TACK, JOCKE!

För som den gothöjdrade och generöse människan Jokke är har han redan dragit i lag årets Pussel-insamling med en stor stånd ur egen ficka. Det skedde häromdagen då Jokke träffade sin gamle gode vän Arthur Engel, ordförande i den prenatala nämnden. Ur sin ficka drog då Jokke fram ett stort kuvert, som när Arthur Engel öppnade det, visade sig innehålla hela ETT TUSEN KRONOR.

■ Den stora oväntade sedeln var Jokkes eget startskott för 1972 års Pussel-insamling (dessa om vel vi ett JOCKE kommit att dela ut en hel massa extra överraskningspriser under Pusslets gång; men om detta, får Jokke själv berätta när det så insamlingen blir dags!).

Expressens Pussel-redaktion tackar varmt för allt detta fina, och vi är övertygade om att ni alla ef-

Foto: JAN WIKIN

ter en så lovande start tillsammans även i år ska lyckas pussla ihop en riktigt ordentlig stant till före-födelse-forskningen.

Däremot borde det vara dags att börja pussla 1972!

Mycket nöje — och lycka till!

Bildens: 1972 års Pussel och Pussel-insamling till före-födelse-1972 års Pussel och Pussel-insamling till före-födelse-forskning har börjat. Här överlämnar Pussel-värden Jokkmokks-Jocke (t.v.) sitt eget startbidrag till årets insamling — en hel tusenlapp — till gamle gode vänner Arthur Engel, ordförande i prenatal-nämnden.

VINSTERNA VARJE DAG

AKTUELLA HOGEN

- 1 st 1:a pris — Philips Phila transistorradio.
- 1 st 2:a pris — Hårtork, El-Gemal eller Kakapparat, Philips.
- 1 st 3:e pris — Armbandsur, ASU, hett eller dam.
- 1 st 4:e pris — Minigrill, El-Gemal.
- 2 st 5:e pris — Elväskur, General Electric.
- 6 st 6:e pris — Expressen-väska.
- 6 st 7:e pris — Expressens getingberlock i guld.
- 7 st 8:e pris — Fyra burkar Colimbiakaffe, KF, med Melitalkrygare.

HELA HOGEN

- 1 st 1:a pris — Philips helautomatiska kaffebryggare.
- 1 st 2:a pris — Kåkare i hög klass.
- 1 st 3:e pris — Elväp, Philips.
- 1 st 4:e pris — Brödrost, El-Gemal.
- 2 st 5:e pris — Väscho.
- 8 st 6:e pris — Expressen-väska.
- 6 st 7:e pris — Expressens getingberlock i guld.
- 7 st 8:e pris — Fyra burkar Colimbiakaffe, KF, med Melitalkrygare.

BILD 1: Jokkmokks-Jocke överlämnar en tusenlapp till Medicinalstyrelsens generaldirektör Arthur Engel som startbidrag till Expressens årliga insamlingskampanj för prenatala forskningen. Källa: "Dags igen för... Pusslet," Expressen 4/11 1972 (foto: Jan Wikin).

utsatt att medicin och medier utgör två från varandra åtskilda sfärer. Betoningen i forskningen inom området låg länge på innehållsanalys och frågor om hur korrekt journalistiska företrädare återgav medicinska fakta och folkhälsostراتيجier i sin rapportering till allmänheten.⁶ Denna uppfattning om en linjär och hierarkiskt organiserad kommunikation har dock alltmer kommit att problematiseras och alternativa tolkningsramar har formulerats inom flera fält.⁷

I denna artikel utgår jag främst från Charles L. Briggs och Daniel C. Hallins diskussion om "biomedialisering". Med detta begrepp vill de fånga in en genomgripande historisk process i vilken sammanflätningen av medicin och medier får en allt större inverkan på vardagslivet, samhället och kulturen. Mer specifikt ligger deras fokus på hur samtida hälsojournalistik "samproducerar" – på samma gång representerar och skapar grundläggande begrepp om – företeelser som hälsa, sjukdom, identitet och medborgarskap. En poäng som har relevans för min undersökning är att varje hälsonyhet – eller journalistisk kampanj – innefattar en modell för produktionen, cirkulationen och receptionen av kunskap i vilken ett antal aktörer tilldelas specifika roller i relation till varandra.⁸ De urskiljer tre "biokommunikativa modeller", och den som framför allt är viktig i denna studie är bioauktoritetsmodellen där läkare och forskare framställs som experter med kunskap som läsarna borde ta till sig och lita på.⁹ Men "biomedialisering" – liksom neologismerna medialisering och biomedikaliseringsom begreppet är en sammanslagning av – begränsas genom ett ensidigt fokus på den samtida mediesituationen.¹⁰ För

6. Solveig Jülich, "Transdisciplinära varianter och strategier: Mediehistoria möter medicinhistoria", i Marie Cronqvist, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.), *Återkopplingar* (Lund 2014) s. 31–49.

7. Massimiano Bucchi & Brian Trench (red.), *Routledge Handbook of Public Communication of Science and Technology*, tredje utgåvan (Abingdon, Oxon 2021); Solveig Jülich & Sven Widmalm (red.), *Communicating the History of Medicine: Perspectives on Audiences and Impact* (Manchester 2020).

8. Charles L. Briggs & Daniel C. Hallin, *Making Health Public: How News Coverage is Remaking Media, Medicine, and Contemporary Life* (Abingdon, Oxon 2016) s. 8–9.

9. De två övriga är patient-konsumentmodellen i vilken information om olika hälsoval, riktad till en rationell och medveten kund, står i förgrunden, samt offentlighetsmodellen där publiken tilltalas som medborgare och olika samhällsintressen ställs mot varandra, se Briggs & Hallin (2016) s. 21–50. För en tillämpning av biokommunikabilitetsbegreppet, se Jonatan Samuelsson, *Kunskap, kontrovers och kvicksilver: Debatten om amalgamförgiftning i det sena 1900-talets Sverige* (Umeå 2022), kapitel 8.

10. Sonia Livingstone & Peter Lunt, "Mediatization: An Emerging Paradigm for Media and Communication Research?", i Knut Lundby (red.), *Mediatization of Communication* (Berlin 2014) s. 703–724; Adele E. Clarke et al., "Biomedicalization Revisited", i William C. Cocker-

att undersökningen av *Expressens* kampanj ska bli historiskt produktiv krävs en uppmärksamhet på det specifika i hur biomedicalisering och biokommunikabilitet verkar i skilda ekonomiska, sociala och kulturella sammanhang. De är därför förankrade i perspektiv och kontexter från flera historiska specialområden, vilka här ska nämnas helt kort.

För det första anknyter uppsatsen till ett område som har engagerat ett flertal medicinhistoriker: reproduktionshistoria.¹¹ Särskilt relevant är de studier som har uppmärksammat under vilka förhållanden och på vilka sätt Sverige fick en central roll i efterkrigstidens internationella vetenskapliga forskning som använde sig av mänskliga foster från legala aborter.¹² Jag kastar ytterligare ljus över detta skeende genom att med utgångspunkt i *Expressen*-kampanjen belysa kommersiella intressen involverade i finansieringen och legitimeringen av den statliga fosterforskningen, vilken inte alltid var relaterad till aborter. Min analys av det vetenskapliga och medicinska innehåll som kommunicerades via tidningens sidor över en längre tidsperiod drar nytta av och kompletterar tidigare historiska studier kring kvinnors reproduktiva hälsa, eugenik, medicinsk genetik, miljöhälsa och funktionshinderforskning.¹³

För det andra hämtas insikter från kulturhistorisk forskning om medier, kändisskap, reklam och konsumtion. En central utgångspunkt är att statliga och kommersiella strategier och tilltal inte självklart går ihop eller sammanfaller med hur individer och publikter tolkar och använder sig av mediala representationer. Den medierade offentligheten utgör ett kreativt och okontrollerbart rum där nya betydelser ständigt uppstår och konsekvenserna av att delta och exponeras i mediala aktiviteter inte helt kan förutses eller styras.¹⁴ En annan viktig poäng är att sådant som ofta ansetts vara kännetecknande för samtidens medie- och konsum-

ham (red.), *The Wiley Blackwell Companion to Medical Sociology* (Hoboken, New Jersey 2021) s. 125–149.

11. Nick Hopwood, Rebecca Flemming & Lauren Kassell (red.), *Reproduction: Antiquity to the Present Day* (Cambridge 2018).

12. Solveig Jülich, "Fosterexperimentens produktiva hemlighet: Medicinsk forskning och vita lögner i 1960- och 1970-talets Sverige", *Lychnos* (2018) s. 11–49; Solveig Jülich (red.), *Medicine at the Borders of Life: Fetal Knowledge Production and the Emergence of Ethical Controversy in Sweden* (Leiden, kommande).

13. För en aktuell forskningsöversikt, se Heather A. Dron, *Teratology Transformed: Uncertainty, Knowledge, and Conflict over Environmental Etiologies of Birth Defects in Midcentury America* (San Francisco 2016) s. 6–23.

14. Se exempelvis Andreas Nybloms diskussion i *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige* (Stockholm 2008) s. 11.

tionssamhälle har en betydligt längre historia. I min analys tar jag stöd i studier som visar hur medier har samspelat med varandra inom mediasystemet, medialiseringens betydelse för celebritetsskapande, liksom att aktiva användare inte är förbehållet dagens sociala medier.¹⁵

Presshistoriskt sammanfaller insamlingskampanjen med kvällstidningarnas uppgång och nedgång under 1900-talets andra hälft. *Expressen* grundades 1946 som en del av Bonnierkoncernen och var i slutet av 1950-talet Sveriges största tidning med betydande försprång gentemot främste konkurrenten *Aftonbladet*. Under 1960-talet ökade både *Expressen* och *Aftonbladet* sina upplagor och annonsvolymerna kraftigt, vilket hängde samman med deras vidgade spridning från Stockholm till hela landet. Stigande reallöner, mer tid för fritid och inte minst att de unga lärsarna växte i antal var faktorer som spelade in för att öka konsumtionen av kvällstidningar. Som vi kommer att se reflekterades den stärkta köpkraften och konsumtionssamhällets trender i pusseltävlingarnas vinster. I början av 1970-talet skedde dock en nedgång i kvällstidningarnas upplagor, bland annat till följd av flera prishöjningar, medan 1980-talet var relativt stabilt. Ungefär samtidigt med nedläggningen av insamlingskampanjen 1991 startade ett mera kännbart upplagefall för *Expressen* samtidigt som konkurrensen från reklamtelevisionen satte sin prägel på hela tidningsmarknaden.¹⁶

Insamlingskampanjen tar form

Kampanjer som knöt samman medicinska och mediala områden var i sig ingenting nytt. I USA organiserade National Foundation for Infantile Paralysis (grundad 1938) varje år "March of Dimes" som engagerade många kända skådespelare, sångare och personligheter. Den var förebilden för *Aftontidningens* kampanj "AT:s poliokrona" i början av 1950-talet. Efter den framgångsrika utvecklingen och användningen av poliovaccinet bestämde sig den amerikanska organisationen för att 1958 byta namn till National Foundation och att utvidga sin huvudfokus till att

15. Anders Ekström et al. (red.), *History of Participatory Media: Politics and Publics, 1750–2000* (New York 2011); Torbjörn Forslid et al. (red.), *Celebritetsskapande från Strindberg till Asllani* (Lund 2017); Jonas Harvard & Patrik Lundell (red.), *1800-talets mediasystem* (Stockholm 2010).

16. Sverker Jonsson, "Tv förändrar världen (1958–1975)", i Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia: 4. Bland andra massmedier (efter 1945)* (Stockholm 2002) s. 179–180, 239–240; Karl Erik Gustafsson, "I datorernas värld (efter 1975)", i Gustafsson & Rydén (red.) (2002) s. 340–344.

omfatta fosterskador.¹⁷ Att också *Expressen* inspirerades av "March of Dimes" är ett rimligt antagande, men den svenska kampanjen var tidigt ute med att rikta in sig på prenatal forskning.

Den första insamlingen för "de glömda barnen" startade hösten 1957. På *Expressens* förstasida den 29 november beskrevs syftet med kampanjen. Det handlade om "de barn som kommer till världen med defekter av skilda slag, ofta tyvärr obotliga". Insamlingen var "för dessa barns skull och för deras ännu ofödda kamrater". Pengarna skulle gå till den "s k prenatala forskningen" som ville "bana väg för födsel av friska barn genom att lära känna och förebygga alla skador som kan drabba barnet redan i moderlivet". Av texten framgick också att Medicinalstyrelsens generaldirektör Arthur Engel tillsammans med "ett råd av sakkunniga" var ansvariga för hur medlen skulle disponeras för forskningen.¹⁸

Kampanjen var uppbyggd kring ett annonspussel som leddes av "pusselvärddinnan" och skådespelerskan Mai Zetterling. I potten fanns 8 000 kronor samt en vinröd Volvo Amazon. Tävlingen gick till så att läsarna skulle lokalisera de annonser i tidningen till vilka ett antal pusselbitar passade och skicka lösningen till *Expressen* – helst tillsammans med ett eller flera frimärken och överbliven valuta från utlandsresor (bild 2). Under fyra veckor publicerades 20 annonspussel, vinnarna kungjordes efterhand. Värdet av frimärkena och den utländska valutan gick till insamlingen.¹⁹

Parallellt med att annons pusslen publicerades i december 1957 kunde läsarna ta del av ett antal artiklar, merparten skrivna av tidningens medicinske reporter Bernt Bernholm. Flera reportage belyste den svåra tillvaron för unga patienter med grava missbildningar och deras anhöriga. Återkommande var berättelser av så kallat mänskligt intresse. Dessa ackompanjerades av stora porträttbilder på namngivna barn med missbildningar, exempelvis ettåringarna Carola och Leif som båda hade fötts med hjärtfel.²⁰ Flera föräldrar till barn med funktionsnedsättningar intervjuades. En mamma till en "mongoloid 14-årig flicka" berättade för

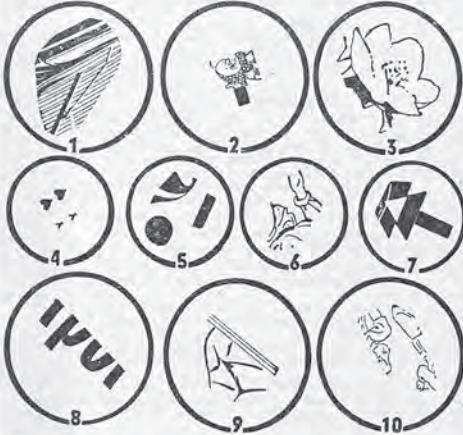
17. Dron (2016), kap. 2; Per Axelsson, *Höstens spöke: De svenska polioepidemiernas historia* (Stockholm 2004) s. 208.

18. "Glömda' barnen hjälps av ditt pussel-bidrag" och "Frimärke i pusselkuvertet hjälper de 'glömda' barnen", båda i *Exp* 29/11 1957.

19. "Årets första pussel", *Exp* 29/11 1957; "Här är andra omgången i Expressens pusseltävling!", *Exp* 30/11 1957.

20. "Glömda barnen' hjälps av ditt pussel-bidrag" (Carola), *Exp* 29/11 1957; Bernt Bernholm, "Lille Leif har medfött hjärtfel – ingen vet varför", *Exp* 29/11 1957.

1. Dagens Pusselbitar

Figurerna i ringarna här ovan är klippta ur annonser i dagens nummer av Expressen. Försök nu leta rätt på de annonser till vilka bitarna hör och skicka lösningen till Expressen.

Lösningarna kan antingen insändas per post under adress "Annonspuslet Nr 1", Stockholm 1, eller inlämnas på något av DN:s och Expressens kontor vid Tegelbacken, Stureplan, Medborgarplatsen, S:t Eriksplan, Vällingby, Hökarängen. **OBS!** Kuvert skall ovillkorligen vara märkt Annonspuslet Nr 1. Klistra igen kuvertet ordentligt! Frankera det fullständigt, om Ni sänder det per post (30-öres frimärke!)

100 kronor utdelas i pris till de två vid dragningen först öppnade rätta lösningarna. De 20 som följer närmast därefter får 10 kr var. Lösning skall vara Expressen till handa senast kl 15 den 3/12, och resultatet meddelas torsdagen den 5/12. 100-lapparna och de 20 tröstprisen å 10:- tillsändas därefter omedelbart vinnarna per post.

"PUSSEL-ALMANACKA"

Annonspuslet nr	Införd den	Lösningen skall vara inne senast den	Resultat kungöres den
1	29/11	3/12	5/12

ANNONSPUSLET Nr 1 den 29 november 1957

De 10 pusselbitarna återfinnes i nedanstående annonser:

1.	6.
2.	7.
3.	8.
4.	9.
5.	10.

Tydligt namn:

Tydlig adress:

OBS! Av sorterings skull måste kuvertet ovillkorligen märkas endast på detta sätt.

BILD 2: Annonspuslet i kombination med inskickade frimärken utgjorde den ekonomiska basen i insamlingskampanjen. Källa: "Årets första pussel", Expressen 29/11 1957.

reportern att hon upplevt sin "gladaste dag på många år" när hon hade läst i *Expressen* om att det äntligen skulle göras något för "de glömda barnen". Hon gav flera exempel på vad som behövdes: en rullstol för att kunna vistas utomhus med flickan, specialböcker för att träna språkförståelsen, hjälp av "hemsystrar" som skulle kunna ge avlastning.²¹ En annan mamma till ett barn med "mongolism" hoppades att *Expressens* kampanj skulle skapa större förståelse för utvecklingsstörda barn så att de inte kände sig utstötta: "för de är så oerhört känsliga för blickar och tal."²²

Bernholm låg också bakom ett antal reportage som tillkommit i samarbete med läkare och forskare. Enligt reportern hade den prenatala forskningen visat att många av de skador som kunde drabba det befruktade ägget uppkom under graviditetens tre första månader. Resonemanget illustrerades av sex teckningar på uppförstorade, normala embryon och foster i olika stadier av utveckling från tre till 13 veckor (bild 3). Till sammans med Bernholms uppräknade av de olika skadefaktorerna som kunde leda till missbildningar fick det embryot eller fostret att framstå som en sårbar individ i behov av övervakning. Genomgående i texten betonades också att blivande mödrar måste stå under noggrann kontroll under hela graviditeten för att forskningen skulle kunna kartlägga och förebygga medfödda defekter hos deras barn.²³ Dessa tematiker – det utsatta embryot/fostret och den gravida riskpatienten – skulle fortsättningsvis spela en alltmer framträdande roll i det journalistiska materialet.

Kampanjens motto att hjälpa "de glömda barnen" och reportagen om patienter och deras föräldrar som hade drabbats av sjukdomar kunde ge intryck av att medlen åtminstone delvis skulle gå till sociala insatser och aktiviteter för att stödja dessa familjer. Men när forskningsfonden i september 1958 delade ut 100 000 kr gick hela anslaget till ett tiotal forskare inom det prenatala forskningsområdet.²⁴ Under de nära

21. Stig Alkhagen, "Vårt barn är inte som andras", *Exp* 6/12 1957. "Hemsyster" var en äldre beteckning på kvinnlig anställd i social hemtjänst.

22. Bernt Bernholm, "Hennes flicka var mongoloid", *Exp* 30/11 1957.

23. Bernt Bernholm & Björn R. Lindahl, "Under havandeskapets tre första månader blir embryot människa", *Exp* 3/12 1957.

24. "Stöd till undersökning av fosterskador", *Exp* 25/9 1958.

BILD 3, NÄSTA UPPSLAG: *Det sårbara embryot/fostret. Källa: Bernt Bernholm, "Under havandeskapets tre första månader blir embryot människa", Expressen 3/12 1957 (illustration: Björn R. Lindahl).*

De glömda barnen — det är de barn som på grund av medfödda missbildningar och efterblivenhet inte kan leva ett normalt liv. Som göms undan för världen av skuldmedvetna, förtvivlade föräldrar. Som för sina föräldrar är en av de tyngsta bördor en människa kan få att bära.

Numera vet vi att en hel del av dessa missbildningar beror på skador som drabbat fostret under de tre första havandeskapsmånaderna. Då anläggs, som bl a framgår av nedre Björn R Lindahls olika teckningar på denna sida, de flesta viktiga organ och vävnader.

Genom att lägga in några frimärken i ert annonsfusselkøvert kan ni hjälpa de svenska forskarna som nu försöker härklaga de medfödda missbildningarnas uppkomst och mekanism och minska risken för mödrarna att sätta onormala barn till världen.

Ni kan också sätta in ett belopp på postgironumret 900 569. Skriv på talongen "De glömda barnen". Gironumret är godkänt av Näringslivets granskningsnämnd.

Skador den tiden kan ge medfödda missbildningar

För många mödrar är det säkert en nyhet att kanske flerfallet medfödda defekter hos barn beror på skador som via modern drabbat fostret under de tre första havandeskapsmånaderna.

Tiutalls har ju också den förebyggande mödra- och spädbarnsvården tagit sikte på senare delen av havandeskapet och tiden närmast efter födselstugan.

De senaste årens s k prenatala forskning (prenatal= före födseln) har vidare konstaterat att typen av missbildning mer sällan beror på tidpunkten för skadan än på orsaken till skadan.

En skadlig förändring i fostrets miljö under 6:e havandeskapsveckan kan ge en annan medfödd missbildning än en förändring i 10:e veckan trots att orsaken i båda fallen är densamma.

Frukärlingen är att de organ som bildas sig under utveckling är mer sårbara än dem som redan färdigutvecklats. För utvecklingen fortsätter under de tre första fosters-

månaderna kan ni se på bilderna härnäst.

Allt missbildningarnas uppträder i en viss ordning som bestäms av skadornas tidpunkt, har man kunnat visa på djur.

En forskare i Boston utsatte under fem timmar gravida möss för en lufttrycksminskning och syrebrist motsvarande den på höjder upp till 8-9000 m.

Han tog en grupp för varje dag av gravitetens och dåskade mössen på 15:e dagen, ett par dagar före den väntade nekrostenen. Deras foster utvecklade noggrant med dessa resultat.

Onormal utveckling av skallen och centrala nervsystemet var vanliga resultat av skada under 8:e dagen, kliveträbningar på 8:e dagen, kliveträbningar på 10:e dagen, ögondefekter på 10:e dagen.

Syrebrist ger dödfödda barn

Kunskapen om det minskliga fostrets utveckling i detta avseende är lågt utvecklad. Men av ett experiment i stor skala som människans och naturens orsaker gemensamt vet man att syrebrist för graviditetstidningar även hos människor.

När spanjorerna hade erövrat Peru och slogs sig ned i staden Potosi på 4000 m höjd avled det 23 år gamla det första levande barnet födden där.

Och i högt belägna gruvsamhället i Colorado skickas de gravida kvinnorna ned i dalarna. Sedan länge vet man att risken för kvinnorna att få dödfödda eller missbildade barn är mycket större däruppe på höjden. Men vet ännu sålunda för lite om de skadefaktorer som kan med-

fora medfödda fysiska defekter och psykisk efterblivenhet hos barn.

Men det finns möjlighet att kartlägga dem, bl a genom att hålla de blivande mödrarna under noggrann observation från graviditetens första början till dess barnet föds.

Eventuella missbildningar skulle då kunna föras tillbaka på skador som varit ett resultat av syrebrist under första kritiska tiden. För vissa skador skulle man som kunnat skynda också mödrar. Eller om de redan inträffat genom vissa åtgärder skynda förebygga deras följder.

Detta slag forskning betänker sig ännu i sin linda; den behöver pengar för att nå de välsägschebringande resultat — färre missbildade barn — som sälls vara inom räckhåll.

Infektioners roll undersöks

De skadefaktorer som man misstänker sälls mer eller mindre bestämt (vissa binda till medfödda missbildningar) — som förtäring till bytet — och som man därför nu håller ögonen på är följande:

Infektioner av olika slag, t ex röda hund, påspåka, influensa, sjattak och mässor, i o m vanlig förkylning, ämnesomsättningsstörningar, svara nervsystemstörningar, emotionell stress, den psykiska shock av olika slag samt fysisk utveckling hos moderkakan.

När det gäller en infektionssjukdom av svårtyp som röda hund är ju sakom redan klar; mödrar som haft röda hund i början av graviditeten riskerar få missbildade barn.

Den andra senaste tiden har man upptäckt ett även kvinnor som på-

gon av de första havandeskapsmånaderna utsläktat i växtkropp, influensa och andra vanliga virusinfektioner mer än normalt sälls risk ut för missfall.

Man vet inte om missfallen utlöses av skada på fostret, moderkakan eller andra utvecklingsfaktorer. Experimentet är ännu dundert men en närmare undersökning planeras i Sverige.

Konstner man in på kapitlet näringsrubbningar tänker man i första hand på de svåra havandeskapskränkningarna, de uppträder under de första havandeskapsmånaderna och kan ofta leda till beryttiga näringsrubbningar. Dessa kan i sin tur resultera i brist på A-vitamin och skador på fostret.

Moderns stress skadar barnet

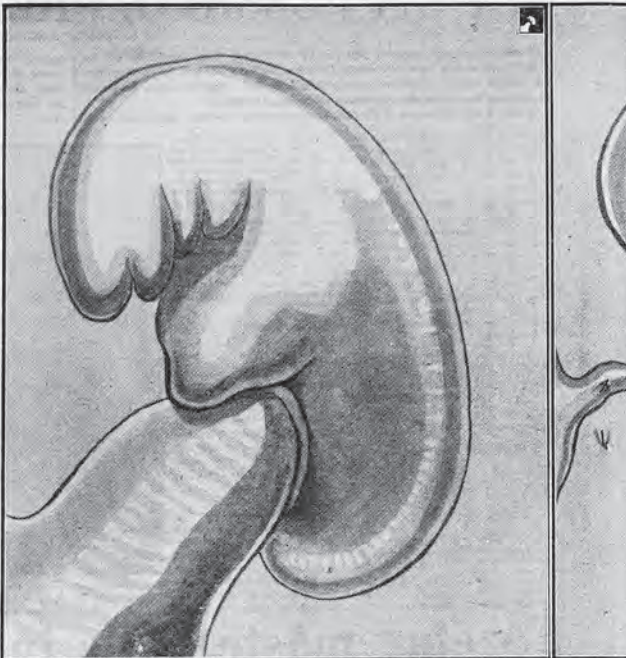
En av de läkare som bidragit till denna artikel berättar att för några år sen fick han en patient i den franska graviditet. Hon och hennes man hade kommit som flyktingar till Sverige; deras tillvaro hade varit besvärlig, de skadade ordentligt bostad och löst i ett ordentligt turkl. Hon kröktes i fyra månader, föddes missbildad ett mönsterbarn.

Fanns det ett samband mellan kränk-

ningarna och defekten? Kanse. Kanse inte. Men ett faktum är att kvinnan senare födde ännu ett barn, en frisk och starkt utvecklad. Då hade hennes personliga förhållanden ordnat sig och hon hade stått under noggrann kontroll under graviditeten.

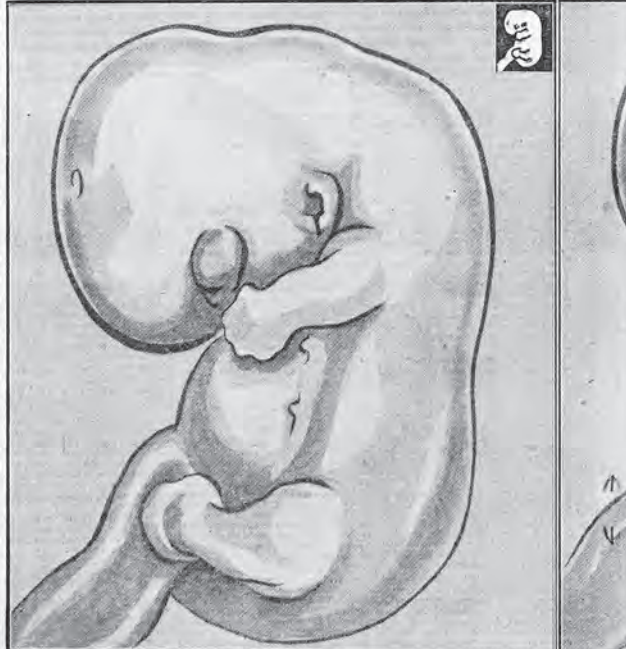
Allt även svåra psykiska påfrestningar, s k emotionell stress, under de första kritiska havandeskapsmånaderna kan ge skador på fostret är en teori som de senaste åren fått ett allt starkare stöd både i praktiska erfarenheter och vetenskapliga forskningar.

Vi ska ta dessa till utgångspunkt för nästa artikel som handlar om möjligheterna att tidigt upptäcka föräldrarnas fostrets miljö och förebygga skador.

TRE VECKOR gammalt, dygt, och 2.5 millimeter långt är människembryot här. Redan nu kan man urskilja de krökta huvudet och ansikten, men ännu till armar och ben sälls ännu inte. Den stora svulsten nedanför huvudet är det utskjutande hjärnlagret. En bred navelgräns mot gulbbarn, fostrets näringsuppgång. (Embryots naturliga storlek ses i den lilla svarta rutan överst till höger.)

FEM och övrigt osynliga utvecklings-

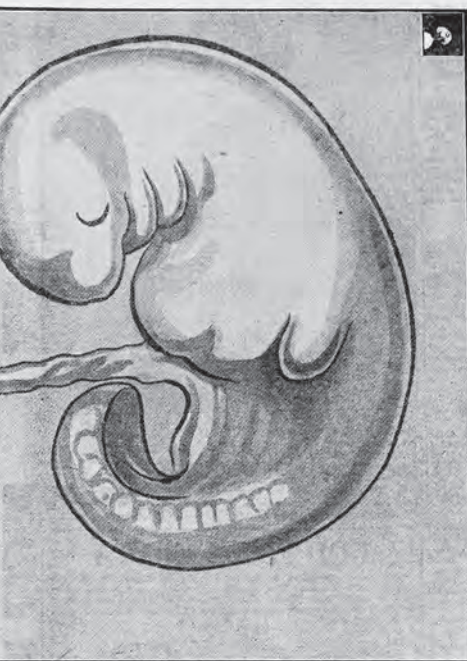

I NIONDE-TIONDE VECKAN, då den blivande människan är 14,5 millimeter lång, har människans ett utvecklingsstadium. Uppå på hjärtans flans är liot tredje öga och på buken hittar man en del till två rader mjölkläckor, ärens och benanslagan fortsätter att växa men är ännu inte försälda med fötter och öron.

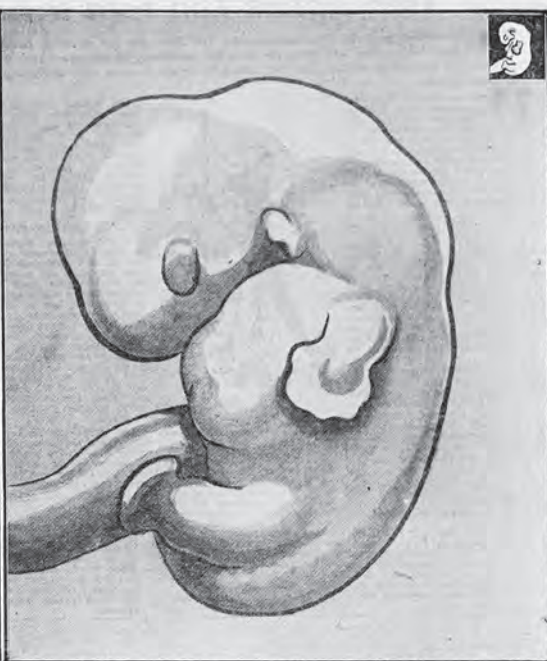
I TIO garna i b...

Text:
Bernt Bertholm
Teckningar:
Med Björn R Lindahl

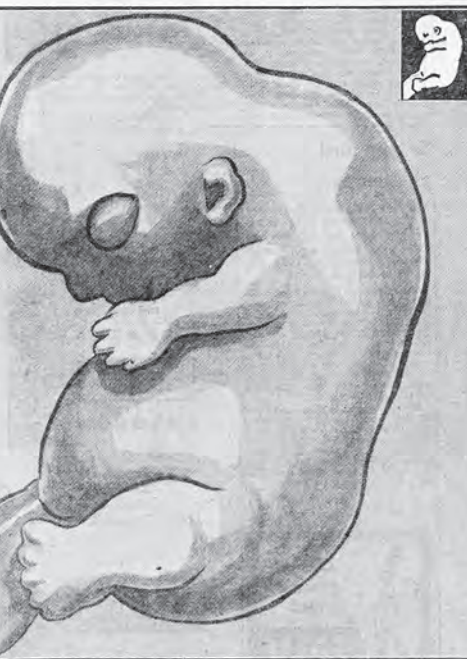
OT (befruktade) MÄNNISKA

VECKOR gammal är den blivande medborgaren endast 5 millimeter lång. Kring de primitiva gälförarna anordnas ansiktsenlag och. Armanlaget börjar synas mitt på kroppssidan, men benanlagen är ännu En gultblåsträng som innehåller de första blodkärlet har vid denna tidpunkt i riktning mot naveln.

SJÄTTE VECKAN av havandeskapstiden. Individerna är nu 13 millimeter lång och har börjat anta mer mänskliga former. Man kan tydligt urskilja både armar och ben hos embryot. Men dess händer och fötter har ännu formen av plattor utan fingrar och tår. Däremot är som syns navelsträngen fullständigt utbildad.

ÅTTONDE-ELFTVECKAN alltså längre fram i tredje månaden, sker de viktigaste yttre förändringarna i huvudet, händernas och fötternas form. Mjälkkörtelkanalen har nu begränsats till definitiva. Ögat uttrytt på hjässan har föresvunnit och ansiktsformen är i stort. Individerna är här 16,5 millimeter lång.

TRETTONDE VECKAN eller i början av fjärde embryonal månaden, har det blivande barnet fått ett klart mänskligt utseende. Det kallas nu inte längre embryot utan foster. Ögonen, som tidigare varit riktade åt sidan, har fått sin riktning framåt och armar och ben har växt till betydligt i längd. Orat är utvecklat och fostrets längd 31 millimeter.

35 år som kampanjen pågick hade den ungefär samma kronologi och upplägg.

För att fördjupa förståelsen för vad som var speciellt med denna bio-medialiseringsprocess behöver vi studera *Expressens* insamlingskampanj inom ramen för de vidare sammanhang som den kom till och särskilt aktörerna som kopplades ihop och samverkade genom initiativet.

Medicinsk forskning och kvällspressen gör gemensam sak

Den medicinska forskning som beskrevs i Bernholms artiklar växte fram inom pediatrik, obstetrik, gynekologi, endokrinologi, genetik och ett flertal andra discipliner under och efter andra världskriget. Gemensamt var ett intresse för att undersöka miljöfaktors skadliga påverkan på gravida kvinnor, snarare än sambanden mellan ärftliga anlag och sjukdomar (som tidigare inom eugeniken). Upptäckten att röda hund var ett virus som kunde skada fostret under graviditetens första månader hade stor betydelse för både forskningen och mödrahälsovården. En annan helt avgörande händelse var atombomben över Hiroshima som brutalt visade på farorna med radioaktiv strålning, vilket också ledde till insikten om riskerna med obstetrisk röntgendiagnostik.²⁵

Under 1950-talet reste Lars Ström, läkare på barnsjukhuset Samariten i Stockholm, till USA för att ta del av ny forskning kring medfödda missbildningar. Han besökte Harvarduniversitetet och fick möjlighet att följa pediatrikern Theodore Ingalls försök på gravida möss som hade utsatts för syrebrist, vilket orsakade olika typer av fosterskador beroende på tidpunkt under graviditeten.²⁶ Enligt Ingalls var detta en indikation på att medfödda missbildningar inte berodde på slumpen eller enbart genetiken utan hade sitt ursprung i miljöfaktors verkan under de första graviditetsmånaderna. Därmed öppnade sig möjligheten för att vidta preventiva åtgärder. När Ström återvände hem presenterade han de nya rönen på ett symposium och föreslog en intensifierad övervakning av gravida kvinnor på mödravårdscentralerna.²⁷ Han bad också Engel att sondera hos Medicinska forskningsrådet om det fanns ett intresse av att stödja ett forskningsprojekt om orsakerna till medfödda missbildningar

25. Dron (2016), kap. 1; Ilana Löwy, *Imperfect Pregnancies: A History of Birth Defects and Prenatal Diagnosis* (Baltimore 2017), kapitel 1.

26. Engel (1981) s. 7–8.

27. Lars Ström, "De congenitala missbildningarnas etiologi", *Svenska läkartidningen* 54:35 (1957) s. 2 549–2 554.

under den "prenatala perioden". Ström framhöll att undersökningen "ifråga kan ju sägas ingå i den foetalforskning, för vilken redan i Forskningsrådet en särskild kommitté varit verksam". Engels sondering för Ströms räkning var dock i ett första läge resultatlös.²⁸

Den kommitté för "foetalforskning" som återopades hade tillsatts av Medicinska forskningsrådet vid 1950-talets början för att stimulera utvecklingen inom detta fält. Svenska forskare ansågs ha en stor fördel i ett internationellt sammanhang: genom den relativt liberala abortlagstiftningen fanns god tillgång till aborterade foster. Forskare uppmanades att använda sig av det unika materialet i projekt som exempelvis studerade läkemedels påverkan på foster och utvecklingen av ett poliovaccin. Hellre än att förstöra det biologiska avfallet kunde det vara till nytta för forskning som gagnade mänskligheten.²⁹ Det var till detta snabbt växande, prestigefyllda forskningsområde som Ström ville relatera satsningen på prenatalforskning.

Men om de medicinska myndigheterna alltså inte var villiga att bidra till Ströms stödprojekt för forskningen om medfödda missbildningar fanns kommersiella aktörer som var mer intresserade. Vem som tog initiativet är inte klarlagt, men kontakt mellan Bernholm och Ström ledde fram till att *Expressen* 1957 beslöt att starta en kampanj för att samla in medel som skulle gå till den prenatala forskningen. Det var inte en självklar allians. När *Expressen* ungefär ett decennium tidigare hade anställt Bernholm som Sveriges första medicinske reporter fanns en misstro från läkarkårens sida gentemot pressen. Bernholms strategi var att etablera ett nätverk av samarbetsvilliga läkare. Genom att låta dem läsa och godkänna artiklarna före publiceringen byggdes ett förtroende upp. Baksidan var att han hamnade i ett beroende av sina medicinska källor som försvarade ett självständigt journalistiskt förhållningssätt.³⁰ Som vi ska se präglade detta i stor utsträckning rapporteringen om den prenatala forskningen och tidiga fosterdiagnostiken.

28. P.M. från Lars Ström till Arthur Engel 11/6 1957; Utdrag av protokoll fört vid statens medicinska forskningsråds sammanträde 12/6 1957 § 5. Båda i Medicinalstyrelsens arkiv, Generaldirektören Engels ämnesordnade handlingar 1952–1967, FXXXI: 11, Riksarkivet (RA).

29. Jülich (2018) s. 10–49.

30. Se David Finers artiklar, "Bernt Bernholm – svensk medicinjournalistiksfader", *Läkartidningen* 105:15 (2008) s. 1123–1125; "Ett medicinskt folkuniversitet tar form: Bernt Bernholms medicinjournalistik i tidningen *Expressen* 1949–1984, *Presshistorisk årsbok* (2010) s. 244–263. Finer bygger bland annat på dokument i Bernt Bernholms arkiv, RA.

Även om en bioauktoritetsmodell dominerade under Bernholms tidiga år som medicinreporter var pressen inte alltid lika följsam gentemot medicinska företrädare. I början av 1950-talet uppmärksammades missförhållanden vid sinnesslöanstalter och sinnessjukhus i landet. Flera tidningar innehöll rapporter om barn som godtyckligt hölls kvar vid anstalterna, fusk med intelligensmätningar och anklagelser om felaktiga steriliseringar.³¹ Omskakande reportage visade bilder på patienter som ingick i kariesexperimenten på Vipeholm utanför Lund. Den nystartade Föreningen för utvecklingsstörda barn (FUB) anklagade Medicinalstyrelsen för att ha godkänt övergrepp på barnen som ingick i forskningen.³² Flera utredningar initierades som syftade till att förbättra vård och undervisning för funktionsnedsatta barn. Generaldirektör Engel ledde 1958 års CP-utredning som tryckte mycket starkt på behovet av förebyggande åtgärder, men också en ökad pre- och perinatal forskning rörande orsakerna till cerebral pares.³³

Att veta vilken roll Engel spelade är svårt, men betecknande nog inriktades inte *Expressens* insamlingskampanj på att stödja eller utveckla den kritiserade anstaltsvården. I stället låg fokus på vanvården av barn med fysiska och psykiska funktionsnedsättningar som bodde hemma hos sina föräldrar, "de glömda barnen". Även denna kategori hade uppmärksammats av pressen och utredningar tillsatts av myndigheterna. Två läkare uppspårade 1959 ett stort antal svårt sjuka barn i Örebro län som påstods gömmas undan därför att föräldrarna skämdes för dem eller var okunniga om att det fanns hjälp i vården att få. De "glömda barnen" framställdes således som ett problem skapat av deras anhöriga medan de upplysta läkarna var "chockade" över upptäckten.³⁴

Kring kampanjen för "de glömda barnen" skapades en organisation som vid sidan av representanter för *Expressen* inbegrep en rad namnkunniga medicinska företrädare. Företrädare för patient- och anhörig-

31. Mattias Tydén, *Från politik till praktik: De svenska steriliseringslagarna 1935–1975: Rapport till 1997 års steriliseringsutredning* (Stockholm 2000) s. 437–441; Sara Hansson, *I den goda vårdens namn: Sinnesslövård i 1950-talets Sverige* (Uppsala 2007), kap. 4.

32. Elin Bommenel, *Sockerförsöket: Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa* (Lund 2006) s. 273–274.

33. SOU 1960:14. *CP-vården: På socialmedicinska studier grundade riktlinjer för vård och undervisning av barn och ungdom med cerebral pares* (Stockholm 1960) s. 110–111.

34. En intervju med läkarna återgavs i "De glömda barnen", *Hemmets Journal* nr 11 (1960) s. 6–7, 51. Deras rapport ingick även i SOU 1965: 55. *Barnanstaltsutredningens betänkande 2: Barn på anstalt* (Stockholm 1965) s. 163–164.

grupper saknades däremot helt. *Expressens* prenatalforskningsnämnd, som granskade inlämnade projektansökningar från forskare och beslöt hur de insamlade medlen skulle fördelas, bildades enligt en modell som liknade beredningen på Medicinska forskningsrådet. Engel utsågs till nämndens ordförande och Ström till dess sekreterare tillika verkställande ledamot. Till en början ingick även dåvarande sekreteraren i Medicinska forskningsrådet Bror Rexed, pediatrikern Arvid Wallgren (som tidigare hade varit ledamot i rådskommittén för "foetalforskning") och den välkände gynekologen Axel Westman. I *Expressens* presentationer var det dock inte så tydligt i vilken roll Engel och Rexed medverkade: Var det i egenskap av myndighetsutövare, tjänstemän eller som enskilda sakkunniga? Kampanjen suddade ut gränser i flera bemärkelser – inte enbart mellan medicinska myndigheter och kommersiella medieföretag.

Det är således möjligt att urskilja flera ekonomiska och andra intressen som hade betydelse för utformningen av kampanjen för "de glömda barnen". Men även om ledningen förenades i strategier för hur kampanjen skulle läggas upp och vad syftet var fanns inga garantier för att den skulle utveckla sig på det sätt som planerats. I det följande beskrivs hur läsare, annonsörer och kändisar drogs in i och blev del av tävlingsmaskineriet, men även hur deras medverkan skapade en större och mer varierad meningsproduktion än vad den prenatala forskningen antydde.

Annonspussel, konsumtion och deltagande

Pusseltävlingar och andra tävlingar var en etablerad PR- och reklamteknik inom 1900-talets framväxande medie- och konsumtionssamhälle som ansågs stimulera både annonsörer och ett aktivt deltagande hos publiken.³⁵ Dessa funktioner var något som *Expressen* byggde vidare på. I ett särskilt utskick 1958 vände sig tidningens PR-avdelning till potentiella annonsörer och berättade om pusseltävlingens nystart. Det framhölls att minst 50 000 *Expressen*-läsare "detaljgranskar våra annonser nära nog med förstoringsglas" under tävlingstidens tre veckor och de som skickade in svar präntade dessutom ner firmanamnet på kupongen: "Kan man begära mer av en annons?" Längst ner i utskicket framgick

35. Michael Cowan, "Learning to Love the Movies: Puzzles, Participation, and Cinephilia in Interwar European Film Magazines", *Film History* 27:4 (2015) s. 1–45; Bridget Griffen-Foley, "From Tit-Bits to Big Brother: A Century of Audience Participation in the Media", *Media, Culture & Society* 26:4 (2004) s. 533–548; Charlotte Nilsson, *En förbindelse med en större värld: Postorder i Sverige under tidigt 1900-tal* (Lund 2020) s. 226–235.

att annons pusslet var sammankopplat med en insamling för forskning som arbetade för att undanröja riskerna för att det skulle födas utvecklingsstörda barn.³⁶

Genom att delta i tävlingen kunde läsarna demonstrera sin skicklighet i att identifiera olika konsumtionsvaror och på så sätt bekräfta sitt medlemskap i det expanderande konsumtionssamhället.³⁷ Samtidigt påmindes deltagarna om att de bidrog till välgörande ändamål: att gemensamt hjälpa forskarna förebygga fosterskador så att inga barn blev "glömda barn".³⁸ Även vinsterna i annons pusslet ingick i ett reklamsammanhang. Till en början bestod dessa av en summa pengar som steg för varje dag fram till jul. Men redan under det första insamlingsåret fanns det extratävlingar med särskilda vinster och 1959 var det hela fem bilar som stod att vinna.³⁹ I vissa fall fanns avtal med ett företag kring en viss produkt som fick exponering genom att den omtalades och visades upp i tidningen. Exempelvis återkom tidningen till att det var resebyråer Europa-resor som möjliggjort att vinnande deltagare tävlingsåret 1961 kunde förverkliga "en Afrika-safari, en drömmesa till Beirut, 'Orientens Paris'" eller tre veckors vistelse på Kanarieöarna.⁴⁰ Ganska snart kom dock vinsterna att domineras av diverse "trevlighetssaker": grammofoner, hårtorkar, brödrostar, matberedare och radiokassettfreestylar.⁴¹ Vinnarna i tävlingarna ställde upp på intervjuer och fotografering, vilket bidrog till nyhetsflödet.⁴² På detta sätt förmedlade *Expressens* artiklar att konsumtion var något eftersträvanvärt och visade upp vad individen skulle konsumera för att kunna koppla sig till en gemenskap och samtidigt urskilja sig från mängden.⁴³

36. Erik Geijer, utskick till annonsörer, odaterat. Carl-Adam Nycops arkiv, Handlingar om Expressen 1958-, 4a: 7, RA.

37. För olika aspekter av konsumtionssamhällets framväxt, se Olle Hagman, "Bilens århundrade", i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: 1900-talet* (Stockholm 2009); Orsi Husz, "Spara, slösa och alla de andra", i Christensson (red.) (2009); Orvar Löfgren, "Turism och resande", i Christensson (red.) (2009).

38. Pontus Henriques, "Expressen-pusslarna har nu bidragit med över en halv miljon till fosterforskningen", *Exp* 9/4 1962; "Nu ska vi hjälpas åt!", *Exp* 3/11 1962.

39. "Nu börjar vi pusslet om bilar och pengar!", *Exp* 16/11 1959.

40. "Expressen ger er åter sommaren som kom bort", *Exp* 14/11 1961.

41. "Pusslet! – med massor av vinster och ökande chanser", *Exp* 5/11 1966; "Pusslet: Här är vinsterna", *Exp* 4/11 1990.

42. Se exempelvis "Kamp på minuterna om första pusselbilen", *Exp* 30/11 1959; "Pappers-torkare i Nykvarn vann *Expressens* 10 000-kr-resa", *Exp* 27/11 1961.

43. För en klassisk analys av konsumtionssamhället, se Zygmunt Bauman, *Konsumtionsliv* (Göteborg 2008).

En annan strategi som *Expressen* använde sig av för att involvera läsarna var att organisera kringaktiviteter – ett välkänt grepp inom reklam och filmindustri.⁴⁴ Läsarna kunde följa – antingen på plats i Stockholm eller återgivet i tidningens bilder – hur en ”skattkista” utställd i skyltfönstret till *DN-Expressens* depeschkontor på Stureplan fylldes på med mynt och sedlar av olika valutor.⁴⁵ Det största evenemanget som anordnades var ”festpremiären” för Disney-filmen *Törnrosa* på Chinateatern före jul 1959. Bänkade på första raden var de tre prinsessorna från kungafamiljen. Efter ett förprogram med Tjajkovskijs musik överlämnade Carl-Adam Nycop läsarnas bidrag till forskningsfondens ordförande Arthur Engel. Sedan visades kortfilmen *Grand Canyon* (1958) och till sist *Törnrosa* (1959). Hela behållningen gick till insamlingen, men lika viktigt var kanske att den fick reklam i medierna.⁴⁶

Parallellt med annonstävlingarna prövades andra insamlingsmetoder. Getingen – Stingmärket – hade börjat uppträda på *Expressens* förstasida i början av 1960-talet. Den var först tänkt att utgöra ett tillfälligt inslag som skulle ”understryka tidningens kraft och önskan att ’gripa in och hjälpa’”, men blev efterhand ett välkänt varumärke för *Expressen*.⁴⁷ Getingen spreds också i form av klistermärken. Sommaren 1964 dök det upp annonser som uppmanade läsarna att köpa geting-symboler till stöd för ”kampen mot fosterskadorna” (bild 4). Alla som skickade in beställningskupongen tillsammans med två frimärken blev medlemmar i ”Sting-klubben” och fick lika många färgglada ”klubbmärken”. Behållningen gick till prenatalforskningsfonden som verkade för att alla barn skulle födas som ”riktiga’ barn”. Denna slogan stod i samklang med fotografierna i annonserna som visade barn som åkte rutschkana, badade och drog en kärra i lekparken.⁴⁸ Normen var normalfungerande barn, medan de barn med funktionshinder som kampanjen avsåg att stödja framställdes som avvikande.⁴⁹

44. Ylva Habel, *Modern Media, Modern Audiences: Mass Media and Social Engineering in the 1930s Swedish Welfare State* (Stockholm 2002) s. 97–104.

45. ”Var med i sjätte pusslet men glöm ej frimärkena!”, *Exp* 4/12 1957.

46. ”Törnrosa hjälper med festpremiär på China lördag”, *Exp* 16/12 1959; ”3 Expressen-troféer och 100 000 kr nu utdelade”, *Exp* 20/12 1959.

47. Sigge Ågren, *Sanning till 90%* (Stockholm 1970) s. 211.

48. ”Köp en geting!”, *Exp* 11/7 1964; ”Sting-klubben bara växer och växer”, *Exp* 14/7 1964; ”En badbrud med sting!”, *Exp* 18/7 1964.

49. För en historisk diskussion om ”funktionsmaktens ordning”, se Christine Bylund, *Anakrona livsvillkor: En studie av funktionalitet, möjligheter och begär i den föränderliga svenska välfärdsstaten* (Umeå 2022), kapitel 3.

**En badbrud
med sting!**

En flicka med sting — det kan ni också skaffa er.

Att köpa en sting-geting är att förena nytta med nöje. Ni som köper getingar ger nämligen en slant till den prenatala forskningen i Sverige. Expressen har som ni vet engagerat sig hårt i kampen mot fosterskadorna. Vill ni vara med och hjälpa — skicka in kupongen nedanför till Expressen, Fack, Stockholm 200. OBS VIKTIGT: Skriv "Getingar" på kuvertet.

● *Badbrudarna blir allt yngre. Agneta, 6, tar vi med därför att hon är så söt och för att hon inte är någon minikini-flicka. Och kanske också för att hon placerat sin geting så fint...*

Härmed rekvireras två getingar (en stor + en liten), 2 kr bifogas i frimärken.

Namn:

Adress:

Postadress:

BILD 4: I kampanjens annonser framställdes normalfungerande barn som ett ideal. Källa: "En badbrud med sting!", Expressen 18/7 1964.

Dessa nedslag belyser på ett konkret sätt hur *Expressen* ingick i och var avhängig ett större mediasystem. Relationer till annonsörerna var avgörande för annonspusslets tillkomst och fortlevnad. Annonsarbeten utgjorde därmed en grundläggande ekonomisk förutsättning för tävlingarna, men präglade även innehållet genom att vissa företag och deras produkter marknadsfördes i presentationen av vinsterna och deras lyckliga mottagare. En annan aspekt som belysts är att tidningen kombinerade pusseltävlingen och associerade reklamtekniker i pappersformatet med olika slags kringaktiviteter på fysiska platser. Genom dessa strategier kunde pusslarna förvandlas från läsare till åskådare till deltagare. De tränades i att ikläda sig rollen och synliggöra sig själva som konsument i ett ständigt skiftande landskap av åtråvärda konsumtionsobjekt.

Pusselvårdar och deras betydelser

Under den period som pusseltävlingarna pågick fick televisionen sitt genombrott som nytt massmedium. Men pusselvårdarna hämtades från film- och musikvärlden och det var snarare kopplingar till populära filmer, musikpalats och folkparker som synliggjordes.⁵⁰ Flertalet hade slagit igenom under 1940-talet och var därmed väletablerade namn med sin ungdomstid bakom sig. Att de i egenskap av kändisar kunde kasta stjärnglans över tävlingarna var förstås viktigt, men kanske också att de ansågs folkliga och okontroversiella. Med tanke på att medfödda missbildningar var ett känsligt ämne – tävlingsledningen föredrog att tala om ”de glömda barnen” – är det troligt att dessa värden uppfattades som en tillgång. Som vi ska se användes skådespelarnas och artisternas karriärer, men också deras äktenskap och familjeliv för att kommunicera aspekter kring genus, normalitet och avvikelse.⁵¹

Efter Mai Zetterling gick uppdraget till skådespelarparet Stig Olin och Britta Holmberg-Olin. De presenterades som pusslets värdfolk, och i deras kolumn var det tvåsamheten och familjelivet som lyftes fram. Enligt Stig Olin var Britta inte bara ”den bussigaste, snyggaste och raraste fru”, utan också ”den bästa mamma” till deras tre gemensamma barn. Hon hade varit ”som en mor” även för honom under en tidigare period då han hade drabbats av totalförklamation efter en hjärnblödning.⁵² När det blev skådespelerskans tur att hålla i pennan beskrevs hur hon hade försökt lösa pusslet med sina två unga söner och en bild visade henne med parets treåriga dotter. Hon erinrade om det ”viktigaste för dagen”: att skicka med ett bidrag till insamlingen för studier ”om fosterskadorna, de som medför att handikappade barn kommer till världen”.⁵³ Det goda moderskapet associerades med prenatalforskningen – samtidigt konstruerades skillnader mellan normala och onormala barn.

Pusselvårdparet följdes av den populära sångerskan Alice Babs. I en artikel över ett helt uppslag skildrades ett besök som den nya pusselvårdinnan gjort på Carlsunds vårdhem för mentalt efterblivna barn, beläget i Upplands Väsby. Genom sitt personliga tilltal i brevform kom-

50. Om celebriteter och medialisering, se Forslid *et al.* (2017); Nyblom (2008).

51. För en aktuell forskningsöversikt, se Emma Severinsson, *Moderna kvinnor: Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1920–1933* (Lund 2018), inledningen.

52. ”Stig och Britta Olin pusslets ’värdfolk’”, *Exp* 27/11 1958; Stig Olin, ”Pussel pyssel”, *Exp* 28/11 1958.

53. Britta Holmberg-Olin, ”Pussel pyssel”, 29/11 *Exp* 1958.

municerade hon medmänsklighet som ett ideal och att den vård som samhället erbjöd var den bästa tänkbara. Alice Babs hade sjungit för barnen i auditoriet och bilderna visade både entusiastiska åhörare och att hon efteråt fick en kram av en flicka som överlämnat blommor. Sångerskan berättade att hon hade känt "bävan" inför besöket eftersom det var första gången hon träffade barn med detta slags handikapp, men att hon aldrig hade mött ett "tacksammare auditorium" och så "mycken spontan glädje". En kort text i en infälld ruta preciserade att den pågående insamlingen skulle gå till att förhindra att "'barn som inte är som andra' kommer till världen. I svåraste fall blir de – 'glömda barn'".⁵⁴ Att barn likt de som Alice Babs hade mött och berörts av på Carlsunds vårdhem därmed inte skulle finnas till kommenterades inte alls i tidningen.

Den artist som framför andra kom att förknippas med pusseltävlingarna var sångaren Jokkmokks-Jokke (Bengt Johansson, senare Djupbäck) som från 1966 och under mer än två decennier höll i värdskapet. Han uppträdde i samedräkt men tycks inte själv ha varit same. *Gulligullan*, som lanserades 1963, blev hans största hit någonsin och den fick ny popularitet genom filmen *Åsa-Nisse i raketform* som visades 1966 (regi Ragnar Frisk), i vilken han också hade en roll.⁵⁵ Med sitt okonstlade sätt, kristna tro och förankring i vildmarkslivet stod han för egenskaper som kontrasterade mot den moderna, urbana livsstilen. I låtar som *Jag är fri* (1966) gav han uttryck för individualistisk självständighet och längtan efter frihet från inrutat arbete och vardagsslit.⁵⁶ Likafullt karakteriserades han som en kolonial stereotyp: "Naturbarnet Jokke".⁵⁷

Genom Jokkmokks-Jokke fick *Expressen* en folkjär pusselvärd, och hälsningsfrasen "tjosan" blev ett signum för de krönikor han skrev i tidningen. Under hans första pusselår 1966 insamlades ett rekordbelopp

54. Alice Babs Sjöblom, "Storartad insats av Expressens annonspusslare", *Exp* 19/12 1959; "100 000 kr till De glömda barnen", *Exp* 19/12 1959.

55. Jokkmokks-Jokke, *Tjosan! Sagan om vildmarkspojken* (Stockholm 1967).

56. Alf Arvidsson, "Vemod och motstånd – fattigdom, friskhet och fjäll: Norrländska subjektpositioner och emotionella landskap inom populärmusiken", i Anders Öhman & Bo Nilsson (red.), *Brännpunkt Norrland. Perspektiv på en region i förändring* (Umeå 2017) s. 25–26, 35–36.

57. Om Jokkmokks-Jokkes fond, se Karl-Erik Johansson, *Bakom tjosan-masken: En bok om Jokkmokks-Jokke* (Östersund 1990) s. 52–57. "Naturbarnet" omnämns på s. 86 och "Pusslet" på s. 87–90.

BILD 5: *Underhållning och konsumtion blandades med eugeniska budskap*
Källa: Jokkmokks-Jokke, "Tjosan på er alla!", *Expressen* 4/11 1978.

Tipsen på era!

Jomsvisst känner ni igen mitt anrop. Och visst vet ni och visst har ni rätt: Det är dags igen!

Dags för PUSSLET!

Det är ett knäppt åt sen sist, ett år då vi samlat krafter och laddat upp för PUSSLET 1978.

Och nu är vi tillsammans igen. Äntligen framme vid Årets högtid.

Än en gång är det alltså dags att öppna sinnen och göra en insats för niets glöde och morgondagens lycka. I Pusslet, MED Pusslet, TACK VARE Pusslet.

Ja, Pusslet är så oändligt mycket. Inte bara Sveriges klart bästa tävling. Och inte bara en hemskans massa jättefina vinster att bruka hem.

Nej, Pusslet är också en stunds anspråkslös avkoppling på ny nagelfar Expressens välutvalda sidor på jakt efter de åtta annonserna som det gäller att hitta. Lite vardagsspanning som får sin belöning i upptäckarglädjen.

Hjälp till!

Men ännu står vi i PUSSLET en växel mot morgondagen. Och detta är ju inte minst viktigt för alla oss i den stora Pussel-familjen. För här och nu har vi alla chansen och möjligheten att få göra ett oerentligt och positivt handtag för morgondagens månatsskor.

Hur går det till?

Jo så här är det: Först gäller det att hitta de åtta annonser till vilka de åtta Pussel-bitarna i tävlingskupongen här bredvid hör. Sen flyttar man i kupongen med de åtta annonsernas namn. Det går också bra med rubrik eller annat ledord i annonserna. Och sen, ja sen är det bara att sticka in svaret — och hoppas att Fru Fortuna står er bi. För det finns varken en våldans massor topptagare eller tvälar om. Aldrig någon-sin har vinstslutan varit så väntad som i år. (Kolla själva får ni se...) Och inte blir den sämre av min HELMIGA LÅDAN som bara jag i hela världen vet vad den innehåller.

Med jämna mellanrum ska jag glänta på locket till den HELMIGA LÅDAN och plocka fram en massa extravinstar, 50, kanske någon gång 100, åt gången, kommer det att bli. Och det blir en verklig chans framför allt för de unga i Pussel-familjen. Men säger jag inte ni. Men to mig, det lönar sig verkligen att vara med och tävla i år.

Insamling

Lägg därtill de extra extrapris som jag då och då kommer att lotta ut bland er minis Pussel-vinnare! Summan av kardedumman blir inte fy skäm!

Men stopp nu! För innan ni klättrar igen

JOKKMOKKS JOKKE

kupuret med tävlingssvaret så tänk på att Pusslet är mer än en tävling. Det är också en behärtningsvärd insamling, en förläpplig mot kommande generationer.

Vi som har förmånen att leva på jorden i dag har en skyldighet som är större än alla andras. Att så gott vi kan och efter vars och ens förnåga förbättra människans villkor. Och det bästa sättet att göra det är att PUSSLA och LAGGA!

Därmed avses min stora dröm att ingen pusslare glömligt glömt bidrag till Pussel-insamlingen.

Ett femkrone, en slant, en sedel (kanske en utländsk) det spelar inte någon roll vad du sticker in till vår insamling.

De pengar vi får in till Pussel-Insamlingen går oavkortade och direkt till föredöls-forskningen — eller den prenatala forskningen som lakarna säger.

Får och NU kan vi alltså påverka morgondagen, göra den bättre, varmare, mäkligare.

Att med gemensamma krafter och på ett angenämt sätt försvaga morgondag till den värld som vi vill att våra barn ska födas till och växa upp i! — Ja, det mina kära, det är Pusslets innersta mål och mening.

Hörs i morgon

Det är i denna anda vi tillsammans nu ska börja pussla. Jag hoppas ni alla vill vara med.

Och ni ska alla vara här glad och lyckad och lycklig jag är som en gång får träffa er här i Pusslet. Jag känner på mig att Årets insamling kommer att gå hem till miljarders miljarder.

Lycka till med Årets Första Pussel-uppgift — och kom gärna ihåg det där lilla... ja, ni vet det där som håller grytan kokande.

Vi ses och hörs i morgon igen.

Till dess en jättekrav från eran tillgivne

Redaktör Göde

PS 1
Ett litet tips från mig till er: Dagens Expressen besöka ja av 4 delar. Men de annonserna du ska leta efter har vi gott i sektionerna 1, 2 och 3.

PS 2
För gärna av er med massor av Pussel-brev.

EXPRESSENS badlakan

Transistorradio Philips Junior

Batteri-driven rakapparat Braun

Hårtön El-Gennel

Digitalur Digital Time

EXPRESSENS-väska

1 kg Blå Mocca-kaffe, KF + Melittaträtt

Ångströskjörn El-Gennel

Agfa Geværdt kamera

Brödrost El-Gennel

Miniräknare Canon

Melitta kaffeautomat

PUSSLET

VI HOPPAS att alla pusslare vill stödja vår insamling till föredöls-forskningen — så att inga barn ska behöva komma till världen med ömta obotliga skador och bli "glömda" barn. Lägg därför ett bidrag, helst ett jätte stort. Hiera utvalda svenska firmornas i varje svarskuvert. Det är inget bra, men det kan löna sig för om ni vinner och det ligger ett bidrag i kuvertet får ni som extra premie till överraskningspresent som tack.

1	2	3
4	5	6
7	8	

VARDE 7:95

MYNT

Jag är ej med i tävlingen!

Vår Pussel-bit i rutorns övre passår in i någon annans i dagens Expressen. Leta reda på annonserna för bitarna här. Skriv upp dem i svarskupongen nedan med firmans namn, rubrik eller annat ledord. Lösningen skickas per post, och adresseras enligt exemplet till höger. Portot är 130 kr. Privileged insamling bidrag stoppas i kuvertet. Svår kan också lämnas direkt i DN-Expressens deschkåtar.

Pusslet nr 1
EXPRESSEN
109 31 Stockholm

Inf. 4/11. Läs Expressen tillhanda senast 8/11. Resultat 10/11.

1		5
2		6
3		7
4		8

Name:

Adress på postnr:

GÖR SÅ HÄR

- I Pussel-kupongen här tillt ser du åtta Pussel-bitar. Varje bit passar in i någon annans som finns någonstans i dagens exemplar av Expressen.
- Leda reda på de åtta annonserna — och skriv upp dem på svars-kupongen. Det räcker med firmansnamn eller något annat ledord.
- Sänd sedan in svaret till Expressen enligt anvisningarna på kupongen. Bidraget till föredöls-forskningen är inte obligatoriskt och ökar inte heller vinstchansen. Men varje vinnare som skickat in ett insamlingsbidrag får, utöver den ordinarie vinsten, en överraskningspresent som tack.
- Varje dag dras, under Notarius Publicus kontroll, 50 vinnare.

Hälften av dem kommer ut ÅRELLA HÖGEN, andra hälften ut HELA HÖGEN. Tillhög du inte de 25 lyckliga som vinner vid den aktuella dragningen läggs ditt Pussel-svar över i HELA HÖGEN. Och ur dem dras alltså dagligen under hela tävlingen 25 vinnare. Det betyder att ett riktigt svar till dagens Pusselomgång kan ge dig den allra, allra stora tävlingsdagen.

• Har du vunnit kommer din vinst automatiskt per post.

PS
50 vinnare per dag, så vi. Men det räcker inte! För minst varannan dag kommer vi att dra 50-100 extra Pusselvinnare. Håll alltså ögonen öppna.

VINSTERNA

- AKTUELLA HÖGEN
- 1:a pris (2 st) Philips Junior, transistorradio
 - 2:a pris (2 st) Brödrost, El-Gennel
 - 3:e pris (2 st) Ångströskjörn, El-Gennel
 - 4:e pris (3 st) Data-Finans, Algo
 - 5:e pris (3 st) Digitalur, Digital Time
 - 6:e pris (4 st) Expressens getingberlock i guld
 - 7:e pris (4 st) 1 kg Blå Mocca-kaffe, KF, plus Melittaträtt
 - 8:e pris (5 st) Expressen-väska

- HELA HÖGEN
- 1:a pris (2 st) Melitta kaffeautomat
 - 2:a pris (2 st) Kamera, Agfa-Geværdt
 - 3:e pris (2 st) Ishockeyspel, Stiga
 - 4:a pris (3 st) Batteridriven rakapparat, Ronson eller Hårtön, El-Gennel
 - 5:e pris (3 st) Miniräknare, Canon
 - 6:e pris (4 st) Expressens getingberlock i guld
 - 7:e pris (4 st) 1 kg Blå Mocca-kaffe, KF, plus Melittaträtt
 - 8:e pris (5 st) Expressen-badlakan

Ishockeyspel Stiga

EXPRESSENS getingberlock i guld

till forskningsfonden.⁵⁸ Samtidigt fick karriären draghjälp av att han ofta syntes i tidningen. En "Fän-Club" startades i Umeå som sedan fick avknoppningar runtom i landet.⁵⁹ När reklamchefen Pontus Henriques 1967 tackade Jokkmokks-Jokke för hans insats som pusselvärd och beskrev syftet med kampanjen kom eugeniska ambitioner till uttryck: "Ett led i detta tänkande har varit att söka medverka till att så många barn som möjligt skall komma till världen friska, för att bli goda ungdomar och samhällsvårdande medborgare."⁶⁰ Jokkmokks-Jokke blandade likartade uttryck med egna personliga tillägg i sin återkommande krönika (bild 5).⁶¹

Betraktad som grupp ger pusselvärdarna ett spretigt intryck. Men det var knappast en slump att *Expressens* PR-avdelning valde ut dessa kända personligheter som en förmedlande länk till läsarna. Gemensamt var att de framställdes som folkligt förankrade och utan tydliga politiska åsikter, vilket kan ha ansetts nödvändigt för att skapa ett intryck av trygghet och stabilitet kring insamlingen. I egenskap av kändisar förde de med sig associationer från framgångsrika filmer och låtar i pusseltävlingarna, vilket bidrog till att producera mening och normer kring moderskap, äktenskap och barn men också hälsa, sjukdom och vård.

Att kommunicera före-födelsforskningen

Internationellt var efterkrigstiden en period då både läkare, forskare och patienter kunde upphöjas till celebriteter genom mediernas försorg. Samtidigt började medicinska institutioner att anställa egen PR-personal för att försöka kontrollera vilken information som spreds av pressen och televisionen. Med början på 1960-talet fick en mer kritiskt granskande journalistik fäste inom det medicinska specialområdet. Alltmer aktiva och högröstade publiker utmanade den tidigare paternalistiska attityden inom både medicinska och mediala professioner: den bioauktoritativa modellen. En mer patient-konsumentorienterad modell vann isteg tillsammans med offentlighetsmodeller som representerade inflytande

58. Jokkmokks-Jokke, "Jokkmokks Jokes pussel-pyssel", *Exp* 5/11 1966; Pontus Henriques, "Tack Jokke – Det blev en miljon kronor", *Exp* 9/4 1967.

59. Sven-Eric Nilsson, *Träff med Jokkmokks-Jokke: En jättekaavalkad i bilder och text* (Broma 1967) s. 25–26.

60. Henriques (1967).

61. Jokkmokks-Jokke, "Pussel-pyssel", *Exp* 4/11 1967; "Pussel-pyssel", *Exp* 4/11 1974; "Pussel", *Exp* 3/11 1984.

från sociala rörelser.⁶² Denna mer generella historiska beskrivning har bäring för min analys, men som jag ska visa finns det också sådant som var specifikt för *Expressens* insamlingskampanj.

Artiklarna kring prenatalforskningen följde i stort samma mönster under hela verksamhetsperioden. Varje år i samband med att forskningsfonden tillkännagav sitt beslut presenterades de finansierade forskarna och deras projekt. Det vetenskapliga syftet med forskningen beskrevs i korta ordalag och texten ackompanjerades av små porträttbilder. Bernholm eller någon annan reporter underströk att det var tack vare *Expressen*-läsarnas givmildhet som forskningen kunde initieras eller fortsätta bedrivas. Under 1960-talet kunde denna presentation ta upp en helsida medan nyheten på 1980-talet fick mindre utrymme och uppmärksamhet. Genom fördjupande reportage på andra ställen i tidningen fick emellertid enskilda forskare större synlighet. Bilder visade olika personer – flertalet män – som arbetade i laboratorier och den kliniska verksamheten. Texten berättade om vad forskningen gick ut på och vad de hoppades kunna åstadkomma. De barn som förekom i det visuella materialet var ofta för tidigt födda som behandlades i kuvöser.⁶³

Forskningsprojekten som blev finansierade följde den internationella trenden inom området. Till en början prioriterades forskning som rörde uppkomsten av fosterskador och missbildningar under de första graviditetsveckorna. Såväl kliniska studier på större grupper av gravida kvinnor som djurexperimentella undersökningar och forskning på abortfoster beviljades.⁶⁴ I tidningen var det framför allt de kliniska studierna som gavs utrymme. Barnläkaren Lars Ström – initiativtagaren till kampanjen – fick under flera år anslag för en undersökning vilken påstods vara världsunik. Flera läkarteam på Karolinska sjukhuset ingick i projektet som innebar att gravida kvinnor och deras barn övervakades från det att "befruktningen konstaterats" tills att barnet uppnått skolåldern. Data om moderns fysiska och psykiska tillstånd under graviditeten samlades in tillsammans med uppgifter om barnets utveckling. Genom denna kartläggning skulle det bli möjligt att förstå hur foster- och förlossnings-

62. Briggs & Hallin (2016); Ayesha Nathoo, *Hearts Exposed: Transplants and the Media in 1960s Britain* (Basingstoke 2009) s. 2, 33–34, 40–42. För den svenska kontexten, se Jülich (2018).

63. Se exempelvis Bernt Bernholm, "Frimärken från Expressens läsare hjälper sjuka barn", *Exp* 14/11 1974.

64. "13 forskare delar på 100 000 ur Expressenfond", *Exp* 25/9 1958.

Dags igen för Pusslet

1,9 milj till fosterforskningen

Ett 60-tal medicinska forskare fick bidrag ur Expressens prenatala forskningsfond i går. 735 000 kronor lätts i fonden. 125 000 kommer från Expressens samsponsorbidrag och 100 000 från Odd Fellow.

Forskarna går till forskning över våra ofödda barns hälsa — prenatala beaktar före födseln.

Man kan också säga att de går till forskare som vill förebygga att det föds sjuka barn till världen.

Eller som en av prenatalforskningsrådets ledamöter uttryckte det på sammankommet i går:

— I ett land där det föds så få barn som i Sverige är det särskilt viktigt att det föds så många friska barn som möjligt.

Det var blå dagar som Expressen 1958 började sända svenska prenatalforsknings med en årlig insamling.

Nära två miljoner kronor har delats ut som starten till 3,5 milj från Expressen och 400 000 från Odd Fellow som besitt skänks en halv miljon på sin 100-årsdag för fyra år sen. (Av den halva miljonen återstår alltid 100 000 som delas ut nästa år.)

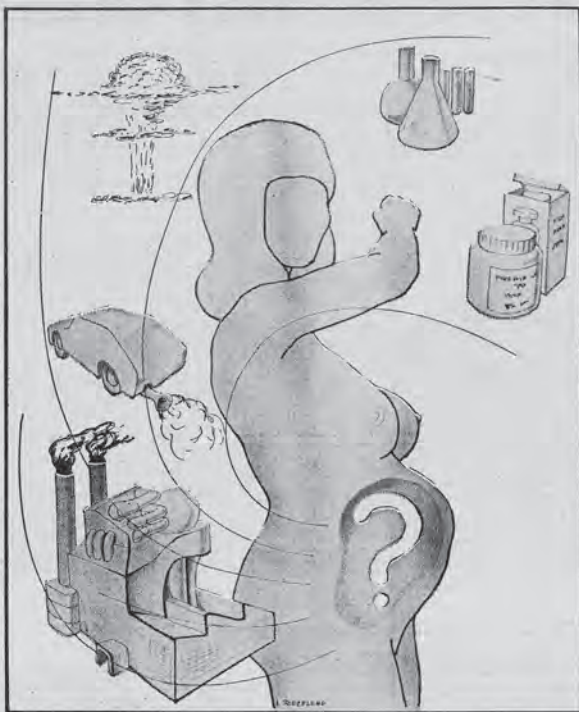
Vi är lite stolta över vårt bidrag till svensk prenatalforskning.

Det är inte vår förtjänst att Sverige har världens bästa lärande. Men något har vi nog betytt.

Vi kunnade i gång prenatalforskningen som var ny på den tiden, brukar i generaldirektör Artur Engel säga.

Han är ordförande i vår prenatalforskningsrådets som dessutom består av: Docent Lars Ström, professor Gösta Hultquist, professor Axel Ingelman-Sundberg, professor Jan Winberg, professor Jan Lindsten och vår ständige sekreterare Birchensten Thorsén Philipsson.

BERT BERNHOLM

Hur farligt lever fostret i det moderna industrisamhällets förorenade miljö? Det är en av prenatalforskningens viktigaste uppgifter att kartlägga miljöfaktors inverkan på det ofödda barnet via modern och moderkakan. Många faror känner man redan. Många är antagligen ännu inte upptäckta.

vi vill göra fostrets VÄRL TRYGGARE

Det är fascinerande att se och höra vad prenatalforskarna håller på med.

Hur de attackerar samma problem från hundratals olika håll. Problemet: Att förebygga fosterskad, medfödda eller förvärvade.

De forskare göra fostrets lilla värld så tryggt som möjligt. Det heter forsken tusen forskare för.

□ Ett härnförstärkningsmedel som modern råkar ut för kan i tex passera moderkakan och på uppdrag till en sjukdom hos fostret — men först en månad efter dess födsel.

Det försvakar som en virus "förbländ" kroppen efter 10 månader var så att det går till uttryck mot barnets öra njurar.

Med den frägen arbetar Lars Ödberg, Uppsala (i verksam i La Jolla i Kalifornien).

Ett annat som man har över de

RONDEN

AV BERT BERNHOLM

göddala autonoma sjukdomarna ditt tex den kroniska högljudda-malmen anses höra.

□ En stor sektor inom den här forskningen handlar en övervakning. Med siniriska metoder, bl a elektronisk registrering av syntrotrycket i vävnaderna, följer man fostrets kondition tex under en smärtil förlossning.

Fostret kontrolleras

Sjunde syntrotrycket är det sista att påskynda förlossningen. Den metoden studerar legemot

Josson och hans medarbetare i Stockholm.

□ I Uppsala har Bo Lindberg och hans grupp fått mammos i niende månaden trampa på testcyklar under en halvtimme.

De vill se hur moderns kroppsrörelser påverkar fostret i det vad fostret har för reservkraft vid sin förlossning såväl som till i gång på konstgjord väg.

Varmann minst under tryppning kollades fostrets hjärtfrekvens med ultraljud. Småttiga foster klarade ditt följande förlossning, det ska nog tilläggs.

□ Fostrets säkerhet gäller också en undersökning över möglickhan, föroreningstäckens populara eftertridare. Atminstone hos sosa ti-ders föroreningstäckare.

Vadomst ger ju kraftiga yttre förändringar på barnets huvud. Bär det inre förändring också? Man har faktiskt påvisat blod i hjärnvätskan i en del fall. Den saken studerar N W Svaningsson och G Blennow i Lund.

□ Ett annat mysterium är hur schizofrenia uppkommer, denna

största och svåraste av mentalsjukdomar. Skulle ännu bli kunna pågre tillbaka till förföring i det centrala nervsystemet redan under fostertiden?

Det vet väl ingen Ennu men Lars Olson i Stockholm smidat åtminstone vid den frågan under sina studier av "neurosystemens prenatala utveckling".

□ Att en karl ser ut som en karl bevor att bli en hel på de manliga könsorganen som produceras i testiklarna under hans fostertid.

Åtlast är för lite hormon får han hypopadi, dvs en penis som delvis är kläven på längden. Vid total hormonbrist får han helt kvinnliga könsorgan.

En intressant upplysning som visar att mannen så att säga uppstår ur kvinnan, vilket måste väcka glädje på en del håll.

Hur barnmorskatten och hypopadi uppkommer är ännu inte övrigt. Men Erlan undersöker av Martin Ritzen m fl på Karolinska sjukhuset i Stockholm.

De här forskarna får dela på Pussel-pengarna

Följande forskare har i år fått anslag från Expressens prenatala forskningsfond och Odd Fellow. De flesta arbetar i fem men en och annan står som ensam mottagare av anslaget.

Dr Gösta Johansson, Umeå
Professor Jan Winberg, Umeå
Dr Gille Landgren, Umeå
Dr B Zetterstedt, Umeå

Docent Karl-Henrik Gustavson, Uppsala
Docent Berndt Kjessler, Uppsala

Flj Rand Bertil Lindholm, Uppsala

Docent Jürgen Engel, Göteborg
Docent Per Lundberg, Göteborg

Med dr Jon Jansson, Stockholm
Docent Margareta Elmbeck, Stockholm
Med stud Lennart Iselius, Stockholm

Laborator Per Enroth, Stockholm
Professor N O Ericsson, Stockholm

Docent Jan-Ake Gustavson, Stockholm
Docent Martin Ritzen, Stockholm

Med kand Ake Stenberg, Stockholm
Dr Håkan Svam, Stockholm

Överläkare N W Svaningsson, Lund
Dr G Blennow, Lund

Docent Lars* Oluf Borén, Stockholm

Docent Lars Hagefeldt, Stockholm
Docent Kerstin Hagenfeldt, Stockholm

Flj lic, med kand Alf Hansson, Lund

Docent Gösta Arvidsson, Lund
Amantusen Laila Ekholm, Lund
Docent Birger Astedt, Lund

Docent Lars Duuh, Stockholm
Docent Ingemar Joelsson, Stockholm

Dr Lars Slänge, Stockholm
Dr Bo Anzin, Stockholm

Docent Anita Aperia, Stockholm
Docent Ose Broberger, Stockholm

Docent Ingemar Joelsson, Stockholm
Dr Peter Herin, Stockholm

Docent Ingemar Kjessler, Göteborg
Dr Bo Linsberg, Uppsala
Dr Göran Zetter, Uppsala

Docent Edo Johansson, Uppsala

Docent Claes Hellerström, Uppsala
Docent Kjell Ahlund, Uppsala
Med kand Lars Klarengren, Uppsala

Docent Axel Gress, Stockholm
Dr Valdemar Grill, Stockholm

Professor Per Arne Öckerman, Lund
Docent Björn Holmberg, Lund
Dr Sture Skjeldal, Lund

Docent Gennar Am, Uppsala
Flj kand Jan Sällström, Uppsala

Flj stud Roger Jäbblin, Uppsala
Med kand Gennar Turesson, Uppsala

Dr Kersti Thodenius, Stockholm

Dr Anders Ruse, Huddinge
Docent Lars Ödberg, Uppsala

skador kunde uppkomma.⁶⁵ Längre fram beskrevs hur den lägsta fosterdödligheten i världen hade redovisats av Karolinska sjukhuset och detta tack vare de forskningsmedel som läsarna bidragit till genom annons pusslet.⁶⁶

Neurosedynskandalen som började rullas upp 1961 tycktes bekräfta betydelsen av den forskning som finansierades genom *Expressens* insamling.⁶⁷ I anslutning till utdelningen av forskningsmedel ett par år senare riktade Engel sig till gravida kvinnor med en uppmaning om försiktighet: "En blivande mor måste ha stor respekt för läkemedel och t ex aldrig använda mediciner som ordinerats för andra. Hur viktigt detta är har ju visats av neurosedynaffären."⁶⁸ Engel tycktes mena att kvinnorna själva hade ansvaret för vad som hade skett. Neurosedyn var dock ett receptbelagt läkemedel som antogs vara säkert och därför skrevs ut till gravida kvinnor. I detta fall då medicinska auktoriteter hade misslyckats med att tillhandahålla säker information och rådgivning förlades alltså skulden hos patienten.

Omkring 1970 utmålades inte bara läkemedel som ett hot – fostret levde farligt i "det moderna industrisamhällets förorenade miljö". Bakgrunden var att miljöfrågorna hade fått ett allt större genomslag i samhällsdebatten.⁶⁹ En teckning i *Expressen* visade en gravid kvinna omgiven av flera skadliga miljöfaktorer: avgaser, föroreningar, radioaktiv strålning och kemikalier (bild 6).⁷⁰ Men även gravida kvinnors rökning och alkoholkonsumtion sågs numera som en risk för fostret.⁷¹ Bernholm lyfte fram prenatalforskarnas arbete: "De försöker göra fostrets lilla värld så tryggt som möjligt." Metoden var att kartlägga riskfaktorer och att inte

65. Bernt Bernholm, "Expressens läsare betalade unik undersökning", *Exp* 28/5 1959; Bernt Bernholm, "Barnvården bör börja redan i fosterlivet", *Exp* 16/12 1959.

66. "Era bidrag hjälper henne fortsätta att rädda små liv", *Exp* 6/12 1966.

67. Bernt Bernholm, "Halv miljon till fosterforskningen", *Exp* 9/4 1962. För en historisk analys, se Maria Björkman, "Thalidomide in the Welfare State: Rehabilitation and Contested Normality", i Jülich (kommande).

68. "Mer Expressen-pengar till fosterforskningen ... och så här har pengarna använts: Nu har 600 000 kr utdelats", *Exp* 2/11 1963.

69. David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen: En ny kunskaphistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (Lund 2021).

70. Bernt Bernholm, "1,9 milj till fosterforskningen", *Exp* 3/11 1973.

71. "Jokke ger 10 000 kr till pusslet", *Exp* 1/11 1975.

BILD 6: *Hoten mot fostret kom utifrån men också från den gravida kvinnan: Källa: Bernt Bernholm, "De vill göra fostrets värld tryggare", Expressen 3/11 1973 (illustration: Ingemar Söderlund).*

enbart övervaka den blivande modern utan också fostret mot slutet av graviteten. Han förmedlade ett eugeniskt tankegods när han citerade en av de medicinska företrädarna i forskningsnämnden som hade uttryckt att det var särskilt viktigt i ett land med så låg nativitet som Sverige att "det föds så många friska barn som möjligt".⁷²

Fosterdiagnostiska metoder lyftes tidigt fram i *Expressens* rapportering. Redan 1959 utdelades ett anslag till ett projekt om uppkomsten och diagnostiken av "mongolism" till Jan Arvid Böök. Samma år blev han professor i medicinsk genetik efter att Statens institut för rasbiologi uppgått i Uppsala universitet.⁷³ När tekniken för att upptäcka kromosomrubbingar genom prov på fostervätskan hade utvecklats i början av 1970-talet framhöll Bernholm det positiva med utvecklingen. Om provet visade att barnet riskerade att få en ärftlig sjukdom kunde "havadskapet avbrytas och en mänsklig tragedi undvikas". Det var "roligt för Expressen att vi tidigt kunde vara med att stödja detta prenatala detektivarbete". Han medgav dock att det fanns felkällor vid analysen som medförde en risk för att foster utan genetiska skador aborterades.⁷⁴ Kring 1970 rapporterade Bernholm också om forskare som hade beviljats medel för att utveckla metoder som gjorde det möjligt att behandla foster i livmodern: "Vi närmar oss mer och mer den dag då vi kan se fostret som en patient för sig, fristående från modern."⁷⁵ Han underströk också att fosterdiagnostiken innebar besparade kostnader för vården av barn som fötts till världen med svåra fysiska eller psykiska skador.⁷⁶

Beskrivningen av fostret som en patient med sjukliga tillstånd som kunde behandlas medicinskt representerade någonting nytt i insamlingens historia. Denna nyorientering var symptomatisk för utvecklingen i stort.⁷⁷ På samma gång som kvinnors reproduktiva rättigheter stärktes genom införandet av fri abort 1975 framfördes krav på att även fost-

72. Bernt Bernholm, "De vill göra fostrets värld tryggare", *Exp* 3/11 1973.

73. "Tolv forskare fick 57 000 ur Expressenfond", *Exp* 3/12 1959; Bernt Bernholm, "Pussel med kromosomer kan ge besked om orsakerna till sjukdom", *Exp* 4/3 1961.

74. Bernt Bernholm, "Pussel-pengarna ger en tryggare värld", *Exp* 2/11 1974.

75. Bernt Bernholm, "Vi vill arbeta fram metoder att behandla och bota barnet redan innan det föds...", *Exp* 4/11 1972. Se även Bernt Bernholm, "Miljoner för att barn ska födas friska", *Exp* 4/11 1978.

76. Bernt Bernholm, "Så här används pengarna", *Exp* 23/5 1971.

77. Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum: Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985* (Lund 2008); Rayna Rapp, *Testing Women, Testing the Fetus: The Social Impact of Amniocentesis in America* (New York 1999).

ret skulle tilldelas (moraliska) rättigheter.⁷⁸ En viktig aktör var funktionshinderrörelsen som lyfte fram risken med att fosterdiagnostik och selektiva aborter av foster med sjukdomar kunde få negativa effekter på attityder gentemot människor med funktionsnedsättning. Denna spänning framkom tydligt i den statliga utredning om fosterdiagnostik vars rapport *Den gravida kvinnan och fostret – två individer* publicerades 1989.⁷⁹ Genom biomedicaliseringen av graviditet och fosterhälsa utgjorde *Expressens* kampanj en del av denna utveckling som innebar att kvinnors, fosters och funktionsnedsattas rättigheter alltmer ställdes mot varandra.

Skrota forskningsfonden – kritiska röster och debatter

Bernholms artiklar om den prenatala forskningen kan beskrivas i termer av bioauktoritetsmodellen: Läkare och forskare framställdes som experter med vederhäftig kunskap. Någon problematisering av eller diskussion kring forskningen förekom nästan inte alls. En selektiv öppenhet utmärkte flödet av information och kunskap. Läsaren tillskrevs inte förmåga att kunna ta till sig och bedöma känsliga uppgifter. Men det förekom också kritik både mot *Expressens* kampanj, artiklarna och den forskning som stöddes av forskningsfonden. En del av denna kritik framfördes och besvarades på tidningens egna sidor, och även dessa debatter utgjorde stoff till nyheter.

Ett exempel är den kritik som gynekologen Lars Engström vid Karolinska institutet framförde 1959. Han menade att en nyligen publicerad artikel av Bernholm innehöll "onyanserat framställda, delvis felaktiga uppgifter om frekvens och uppkomst av medfödda missbildningar av barn". Det stämde inte att missbildningar var ett av "barnläkarnas största problem". I själva verket var risken att få ett missbildat barn mycket liten, och många av de barn som föddes med missbildningar kunde botas. Däremot riskerade artikeln att skrämja upp och få en skadlig psykisk inverkan på blivande mödrar, hävdade Engström.⁸⁰ Bernholm besvarade kritiken genom att hänvisa till sin medicinska källa. Artikeln hade lästs upp och godkänts av "docent Lars Ström" som i ett separat inlägg svarade

78. Jülich & Tinnerholm Ljungberg (2019) s. 44–48.

79. SOU 1989:51. För en diskussion, se Anna Tunlid, "The Moral Landscape of Prenatal Diagnosis", i Jülich (kommande).

80. Lars Engström, "Liten risk för missbildningar: De flesta fall kan bli botade", *Exp* 23/11 1959.

att han stod helt och hållet bakom Bernholms artikel. Bortsett från ett par detaljer var framställningen helt korrekt. Situationen var verkligen allvarlig, samtidigt som en optimism var befogad tack vare stödet från *Expressens* läsare till den prenatala forskningen.⁸¹

Bernholm gjorde mer än att enbart använda sina medicinska källor för att skapa auktoritet och tillit. I flera fall agerade han till försvar för den prenatala forskningen när den blev föremål för kritik. Att ämnet var känsligt framgår av att han försökte styra vilken och hur mycket information som kommunicerades till läsarna. Ett exempel är den debatt som i början av 1960-talet uppstod kring så kallade perfusionsstudier då foster från legala aborter hölls levande i flera timmar för olika vetenskapliga undersökningar. Tekniken hade utvecklats av gynekologen Björn Westin med stöd av prenatalforskningsnämnden och användes av olika forskarteam vid Karolinska institutet.⁸² En debatt uppstod i riksdagen där folkpartisten och pastorn Axel Gustafsson hävdade att dessa undersökningar på "levande foster" var etiskt motbjudande. Herman Kling, som var justitieminister i den socialdemokratiska regeringen, förklarade att experimenten inte stred mot lagstiftningen eftersom fostren var att betrakta som döda vävnader.⁸³ Även om det inte var *Expressen* som klandrades såg sig tidningens och forskningsfondens företrädare tvungna att hantera den kris som hade uppstått. Med stöd av Gunnar af Geijerstam som var expert på Medicinalstyrelsen (och finansierad av forskningsfonden) hävdade Bernholm att Westins experiment hade lett fram till en ny behandling av "skendöda barn", som innebar att de kyldes ned och tillfördes blod i stället för att placeras i kuvös: "Flera barn har redan räddats till livet på detta sätt." Även Engel uttalade sig: "Jag kan inte finna att det ligger något etiskt fördömbart i dessa undersökningar, vilka vi betraktar som mycket betydelsefulla."⁸⁴

Debatten kring perfusionsstudier fortsatte med olika grader av intensitet i både medier och riksdagen under närmare 15 år. Bernholm medgav 1969 att undersökningar av legalt aborterade foster ingick i flera av de projekt som *Expressens* forskningsfond hade stöttat genom åren. Men

81. Bernt Bernholm, "Forskningsproblem", *Exp* 23/11 1959; Lars Ström, "Barnläkarens situation förändrad: Minskad dödlighet – ökad sjuklighet", *Exp* 23/11 1959.

82. "Ett statistiskt samband påvisat mellan ej önskad graviditet och missbildning", *Exp* 25/9 1958.

83. Denna debatt analyseras i Jülich (2018) s. 10–49.

84. Bernt Bernholm, "Liv räddas genom fosterundersökning", *Exp* 6/6 1960.

att det skulle ske under "nazistiska förhållanden", som en kritiker hade påstått, var fullkomligt befängt. Gynekologprofessorn (och ledamoten i forskningsnämnden) Axel Ingelman-Sundberg garanterade att verksamheten var etiskt prövad och godkänd: "Ingen behöver oroa sig för att foster ska missbrukas."⁸⁵ Några år senare, efter att den amerikanska tidningen *Washington Post* 1973 rapporterat om att svenska forskare experimenterade på "hela foster" från legala aborter ryckte Bernholm ännu en gång ut i försvar för den prenatala forskningen. Han kunde nu med visshet säga att den typen av forskning "praktiskt taget" hade upphört i Sverige eftersom de flesta aborter gjordes redan före tolfte veckan.⁸⁶ Snarare än att se sin roll som kritisk granskare av prenatalforskningen agerade Bernholm för att skydda sina medicinska samarbetspartners.

De kritiska insändarbrev som *Expressen* valde att publicera under 1970- och 1980-talen är ändå en indikation på att bioauktoritetsmodellen började utmanas av andra förhållningssätt. En anonym insändare uppmanade tidningen att ompröva stödet för den prenatala forskningen. Begreppet "glömda barn" var inte en rättvisande benämning: "Även skadade barn kan få ett rikt liv. Forskare som tror sig ha rätt att bestämma om fortsatt liv för 'obotligt skadade' foster tar på sig ett stort ansvar som det inte ankommer på dem att ta."⁸⁷ En insändare med funktionsnedsättning var "arg, lessen och besviken" och frågade Jokkmokks-Jokke vad han menade med att bara friska och välskapta barn ska komma till världen: "Med Ditt tankesätt skulle jag inte ha fötts, för jag kan bära anlagen vidare." Hon beklagade de läsare som "går på" kampanjen och hälsade från "En defekt men lycklig" person.⁸⁸

Även företrädare för olika funktionshinderorganisationer riktade kritik mot *Expressens* kampanj. I ett brev till ledarsidan från Ann-Britt Nilsson, ordförande i De handikappades riksförbunds ungdomsstyrelse (DHR-Ung), citerade hon Jokkmokks-Jokkes ord om att insamlingen syftade till att "göra jorden värdigare människan". Hon reste frågan om detta synsätt innebar att "*Expressen* har utklassat alla människor som är obotligt sjuka, eller vill tidningen bara medverka till att avliva de människor som har funktionsnedsättningar sedan födseln". Medlemmarna

85. Bernt Bernholm, "Ingen behöver oroa sig för att foster ska missbrukas", *Exp* 10/5 1969.

86. Bernt Bernholm, "Tidiga aborter hot mot den prenatala forskningen", *Exp* 29/5 1973.

87. "Hallå Expressen – vet ni vad ni gett er in på?", *Exp* 9/1 1982.

88. Ruth Perman, "Vad menar du Jokke?", *Exp* 8/12 1982.

inom DHR-Ung ansåg att en människas "betydelse för sig själv och för andra avgörs inte av antal armar och ben, av om hon har ett gott huvud eller av yttre styrka utan ligger i värdet av att vara ett liv". Medlemmarna var "kränkta och skrämda" över insamlingen till tidningens prenatal-fond.⁸⁹

"Stoppa Pusslet!" Kravet framfördes i ett brev till *Expressen* 1979 av Sture Gustafson som var aktiv i Riksförbundet för utvecklingsstörda barn och författare till flera böcker om handikapp och fosterdiagnostik. Han hävdade att insamlingen på intet sätt hjälpte till att "medvetandegöra allmänheten om vad den prenatala forskningen" innebar eller vilka svåra etiska frågor som stod på spel. Snarare bidrog tidningens jippoartade kampanjer till att förstärka fördomar mot människor som hade handikapp. Forskningen framställdes som värdeneutral men styrdes i själva verket av forskarnas och finansierarnas värderingar. Gustafson ansåg att politiskt tillsatta organ borde ha ansvar för medicinsk forskning och inte "Expressens forskningsråd".⁹⁰ *Expressen* bemötte kritiken genom ett svar från forskningsfondens ordförande Jan Winberg och en ledarartikel (sannolikt författad av Bernholm). Båda lyfte fram att forskningsprojekten genomgick en etisk bedömning och de ansåg att det vore fel att skrota Expressenfonden – en uppfattning som de menade understöddes av de många deltagarna i pusseltävlingarna.⁹¹

Trots dessa kritiska röster och ifrågasättandet av en bioauktoritetsmodell fortsatte insamlingen ytterligare ett decennium. Varje år i november startade Jokkmokks-Jokke tävlingen med att hälsa alla välkomna: "Tjosan!" Men pusslet och reportagen om forskningen fick efter hand mindre utrymme i tidningen. Efter att Bo Strömstedt avgått som chefredaktör för *Expressen* 1991 upphörde kampanjen och forskningsfonden slutade dela ut medel. Pusseltävlingarna för "de glömda barnen" och "de ofödda" hade då pågått i över tre decennier och inbringat tolv miljoner kronor till den medicinska forskningen.⁹²

89. Ann-Britt Nilsson, "Vi är rädda och kränkta", *Exp* 26/11 1985.

90. Sture Gustafson, "Stoppa Pusslet – staten ska styra all forskning", *Exp* 9/12 1979.

91. Jan Winberg, "Nej, insamlingen behövs – Kränker inte människan", *Exp* 9/12 1979; "Forskning för barnens skull", *Exp* 9/12 1979.

92. För summan på de sammanlagda forskningsanslagen, se Stig Nahlbom, "Välkomna, det är dags", *Exp* 3/11 1990.

Korshänvisningar och samproduktion

I det föregående har jag med utgångspunkt i tidningsmaterialet belyst hur insamlingen på ett konkret sätt länkade ihop medicin och medier. Kampanjen samproducerade inte bara forskningsfinansiering, tidningsmaterial och kändisskap, utan också ett kluster av föreställningar kopplade till den privata och reproduktiva sfären. Därmed laddades prenatalforskningen med associationer som knappast kan ha ingått i de medicinska kampanjmakarnas ursprungliga plan. Medan pusselvärdinnorna fick förkroppsliga goda mödrar och gifta pusselpar den ideala familjebildningen med friska barn framställdes Jokkmokks-Jokke som det spontana "naturbarnet". Å andra sidan hade de mediala kampanjmakarna troligtvis inte föreställt sig att tidningen skulle anklagas för att stödja etiskt förkastlig forskning på mänskliga foster. Detta var dock ingenting som ledningen talade öppet om. Pusseltävlingarnas pratlådor sammanflätades med den medicinska nyhetsjournalistikens paternalism. I kommunikationen med läsarna gjordes tydligt att medicinsk forskning och högteknologisk vård var nödvändiga för att skydda blivande mödrar och deras utsatta foster. På så sätt samproducerades två objekt som också kunde framställas som subjekt: det sårbara fostret och den gravida riskpatienten.

Samproduktionen hade flera dimensioner. Kampanjen byggde på redan befintliga nätverk, men den bidrog också till att utveckla nya sociala kontakter och relationer över tid. Engel beskrev i sin historik över prenatalforskningsnämnden som utkom 1981 hur nämnden brukade sammanträda i Medicinalstyrelsens lokaler på Wallingatan i Stockholm och sedan sammanstråla med *Expressens* representanter på en restaurang i närheten. Längre fram möttes de i representationsmatsalen på 23:e våningen i DN-huset med storslagen utsikt över staden. Engel framhöll hur viktigt det var att ha denna "personliga kontakt med tidningen" och att ägarnas och journalisternas engagemang varit mycket betydelsefullt: "Många vänskapsband har knutits."⁹³ Å sin sida underströk i förordet Bo Strömstedt, dåvarande chefredaktör för *Expressen*, vilket "privilegium" det hade varit att få delta i "arbetet på att skapa kunskap om de gåtor som formar våra liv". Intressant nog publicerades historiken i *Medicin-historisk årsbok* och dess redaktör – kirurgen och den medicinhistoriske

93. Engel (1981) s. 11–12.

pionjären Wolfram Kock – avtackades av författaren.⁹⁴ Det skulle dröja till 2004 innan en vetenskapsjournalist reste kritiska frågor om vad dessa ”vänskapsband” betydde för förmågan till ojävig granskning av den forskning som insamlingen finansierade.⁹⁵

Från glömda barn till ofödda

Uppsatsen har undersökt *Expressens* insamlingskampanj för prenatalforskning från 1957 till 1990 som en form av ”biomedialisering”. Med denna term har jag velat ringa in och analysera interaktionen mellan medicinsk forskning och pressen men också länkar till reklam och underhållning under en historiskt specifik period. Alla inblandade hade egna intressen och motiv för att medverka. De medicinska företrädarna var angelägna om att erhålla legitimitet och finansiering för att utveckla den prenatala forskningen, vilket ansågs särskilt gynnsamt genom Sveriges unika tillgång till foster från legala aborter. För *Expressen* var annons pusslet en kassako som genererade stora intäkter och goda *public relations*. Skådespelarna och sångarna som donerade tid och engagemang återgäldades med reklamplats i tidningen och allmän *goodwill*. Pusseltävlingarna och den journalistiska rapporteringen gick dock inte alltid i takt. Annonspusslet riktade sig mot den konsumerande individen och använde sig av olika reklamtekniker för att stimulera läsarens engagemang och deltagande. Artiklarna om prenatalforskningen byggde i stället på ett paternalistiskt synsätt och gav läsaren en begränsad tillgång till information och kunskap. Efter hand fick kritiska röster från läsare och patientorganisationer ett visst utrymme i tidningen.

Detta ger sammantaget en något annan bild av tidsperioden än vad som framkommit i tidigare biomedialiseringsforskning, vilken har lyft fram genombrottet för en kritiskt granskande journalistik och en mer patient-konsumentorienterad modell tillsammans med inflytandet från sociala rörelser. Om fokus hade legat på exempelvis *Expressens* hälsosidor eller andra tidningsgenrer hade utfallet kanske blivit ett annat. Men baserat på det selektiva urvalet av artiklar i denna undersökning tycks den bioauktoritativa modellen ha dominerat under hela tidsperioden. Förklaringen kan sökas i beroendet av de medicinska källorna och sammansättningen av kampanjorganisationen: journalister och forskare satt

94. Bo Strömstedt, ”Förord”, i Engel (1981) s. 5; Engel (1981) s. 128.

95. Jenny Jewert, ”Gulli-Gullan ko-ko med forskarna”, *Dagens Nyheter* 27/6 2004.

i samma båt. Å andra sidan inställer sig frågan om pusseltävlingarnas rörliga konsument ändå inte bidrog till att skapa förväntningar på en mer aktiv roll för patienter och publiker i medicinska kunskapsprocesser.⁹⁶ Att försöka besvara detta ligger dock utanför denna studies räckvidd.

Det fanns en produktiv otydlighet i formuleringar kring syftet med kampanjen. I många av *Expressens* artiklar, särskilt under de första tio åren, framstod det som att de insamlade medlen skulle komma funktionsnedsatta barn till godo. Genom att fokusera på "de glömda barnen" snarare än abstrakt forskning blev det lättare att skapa journalistiskt material med en mänsklig dimension som kunde väcka läsarnas intresse. Det bidrog också till att skifta fokus från myndigheternas bristande vård av barn och unga med funktionsnedsättningar till de anhöriga som av okunskap gömde undan barnen i hemmen. Kampanjen kommunicerade en bild av den goda vården som tar hand om sina medborgare och tillskrev den medicinska vetenskapen en minst sagt heroisk roll: den kunde lösa det svåra livspusslet. Men när anslagen delades ut stod det klart att pengarna gick till forskning som ville förhindra att barn med svåra missbildningar kom till världen.

Avslutningsvis finns det skäl att reflektera över om *Expressens* kampanj kan tolkas som en del av en eugenisk historia. Svaret är till stor del avhängigt av hur begreppet definieras. I den traditionella eugeniken fanns en inriktning på ärftliga faktorer, och olika åtgärder såsom sterilisering syftade till att motverka att vissa sjukdomar fördes vidare till nästa generation.⁹⁷ Prenatalforskningen hade i stället fokus på medfödda missbildningar som skulle förebyggas genom kartläggning av risker samt övervakning av graviditeten. Det var individen som stod i fokus och inte populationen eller släktet som i den traditionella eugeniken. Även den framväxande fosterdiagnostiken var inriktad på individens val och ansvar.⁹⁸ Samtidigt har vi sett att befolkningsperspektivet och samhällsekonomiska aspekter aldrig var långt borta i pusseltävlingar och nyhetsjournalistik. Glidningen från "de glömda barnen" mot "de

96. Jämför Nancy Tomes, *Remaking the American Patient: How Madison Avenue and Modern Medicine Turned Patients into Consumers* (Chapel Hill 2016).

97. Maria Björkman, *Den anfrätta stammen: Nils von Hofsten, eugeniken och steriliseringsarna 1909–1963* (Lund 2011).

98. Anna Tunlid, "Genetisk rådgivning: Risker, ansvar och individuell autonomi", *Socialmedicinsk tidskrift* 93:3 (2016) s. 321–331.

ofödda” antyder en ytterligare komplikation som vi känner igen från samtida antiabortkampanjer, men också debatter om funktionshinderades rättigheter: fostret framställdes som en sårbar individ i behov av skydd, ibland även från den gravida kvinnan.⁹⁹

Puzzle contests for the unborn: The *Expressen* newspaper fundraising campaign for prenatal research, 1957–1990

This article considers the fundraising campaign for prenatal research run by *Expressen*, a Swedish newspaper, from a biomediatization perspective with historical contextualization. The campaign to support “the forgotten children” or “the unborn” ran from 1957 to 1990, and was built around an advertising competition led by a famous actor or singer. Readers were invited to find the correct ads in the newspaper to which a number of puzzle pieces fitted and to send the solution to *Expressen* – preferably with one or more postage stamps or leftover currency from trips abroad. The money earned went into a research fund that allocated grants to medical researchers exploring not only the causes of congenital malformations and birth defects, but also techniques employed for prenatal diagnosis. Parallel to the puzzle contest and tie-in activities, *Expressen* published stories about the researchers and their work and occasionally about children with disabilities.

By analysing newspaper articles, medical publications, and archival material, it is shown how the campaign connected medical research with the press, and what was co-produced in this dynamic process. The medical actors were keen to obtain funding to develop prenatal research, which was considered particularly favourable in light of Swedish researchers’ unique access to foetal tissue from legal abortions. For *Expressen*, the campaign generated large revenues as well as being good public relations. The campaign co-produced not only research funding, newspaper content, and celebrity, but also a cluster of meanings linked to the private, reproductive sphere, among them the notions of the vulnerable foetus and the pregnant woman as a risk patient. In this way the campaign makes visible the historical intersections between foetal politics, women’s reproductive rights, and disability rights.

99. Herzog (2018).

Drawing on the notion of biocommunicability, it is demonstrated that the puzzle contests and the reporting were not entirely in sync. The advertising puzzles targeted individual consumers and used various advertising techniques to stimulate reader engagement and participation. The articles on prenatal research were instead based on a top-down paternalistic approach – the biomedical authority model – and gave the reader only limited access to medical information and knowledge. Gradually, critical voices were raised from patient organizations, but from the newspaper's side the reaction to the protests was uncomprehending. This points to the complexities of the historical negotiation of various cultural models of knowledge about health and medicine.

Keywords: Sweden, reproductive research, history of medicine, media history, biomediatization